

POLOŽAJ I POTREBE ŽENA U KULTURI CRNE GORE / ISTRAŽIVANJE

Istraživanje položaja i potreba žena u kulturi Crne Gore sprovedeno je u okviru projekta „Ženska nezavisna kulturna scena – istraživanje i umrežavanje“ koji su, uz podršku Ministarstva kulture, partnerski realizovale NVO NOVA Centar za feminističku kulturu i NVU Urban Nova (decembar 2019 – septembar 2020).

Projektu „Ženska nezavisna kulturna scena – istraživanje i umrežavanje“ u okviru kojeg je istraživanje sprovedeno prethodile su srodne aktivnosti usmjerene na povezivanje i umrežavanje djelatnica u kulturi i povećanje vidljivosti teme položaja žena u kulturi Crne Gore. Tako je u martu 2019. osnovana „Ženska mreža u kulturi“ na konferenciji koju je tada organizovala NVO NOVA u okviru projekta „Ženama je kultura važna“, podržanom od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava/Odjeljenja za poslove rodne ravnopravnosti. Učesnice konferencije, djelatnice u kulturi tada su se saglasile da postoje prepreke u pristupu žena kulturi i tom prilikom formirana je „Ženska mreža u kulturi“ kao platforma koja će se ubuduće zalagati za uspostavljanje rodnog balansa u kulturi na različitim nivoima, kao i za rodnu transformaciju polja kulture. Ove aktivnosti nastavljene su kroz projekat „Ženska nezavisna kulturna scena – istraživanje i umrežavanje“. Osim što je sprovedeno istraživanje stanja i potreba žena i ženskih NVO koje djeluju u polju kulture i rodne ravnopravnosti, čije rezultate ovdje predstavljamo, takođe je postavljen i portal „ŽMuK – Ženska mreža u kulturi“ (www.zenskamrezaukulturi.me) koji će biti korišten za dalje umrežavanje djelatnica u kulturi, razmjenu informacija, iskustava i znanja među njima, kao i za planiranje zajedničkih akcija koje su usmjerene na promjenu položaja žena u kulturi Crne Gore.

Osnovni cilj istraživanja bio je identifikovanje ključnih problema položaja žena u kulturi za potrebe daljeg funkcionisanja „Ženske mreže u kulturi“ kao i svih drugih nezavisnih aktera kulture koji djeluju u smjeru orodnjavanja kulturnih politika i praksi, povećanja vidljivosti i poboljšanja pristupa žena kulturi, kao i transformacije kulturne scene u smislu afirmacije različitih identitetskih perspektiva i oblika umjetničkog angažovanja.

Istraživanje je sprovedeno kroz tri segmenta/faze. U okviru prvog segmenta sprovedeno je istraživanje stavova o položaju i potrebama žena u kulturi kojim su bile obuhvaćene kako stručnjakinje u institucijama kulture i u akademskoj zajednici, tako i nezavisne akterke kulture. Kao drugi segment, sprovedeno je istraživanje među nevladinim organizacijama i neformalnim inicijativama koje djeluju u polju kulture i rodne ravnopravnosti. Osim ova dva segmenta, koji su obuhvaćeni ovim izvještajem, kao dopuna istraživanju planirano je objavljivanje intervjua sa afirmisanim nezavisnim akterkama kulture na portalu „Ženske mreže u kulturi“ (jul – septembar 2020).

I REZULTATI ISTRAŽIVANJA STAVOVA O POLOŽAJU I POTREBAMA ŽENA U KULTURI

U prvom segmentu istraživanja učestvovala su 63 ispitanice, kako one koje rade u institucijama kulture ili obrazovanja, tako i nezavisne akterke kulture. Istraživanje je započeto u januaru 2020. godine kada je upitnik osmišljen, testiran, objavljen na društvenim stranicama organizacija koje su realizovale projekat i podijeljen od strane žena i organizacija koje se zalažu za jačanje nezavisne kulturne scene i orodnjavanje kulturnih politika i praksi u Crnoj Gori.

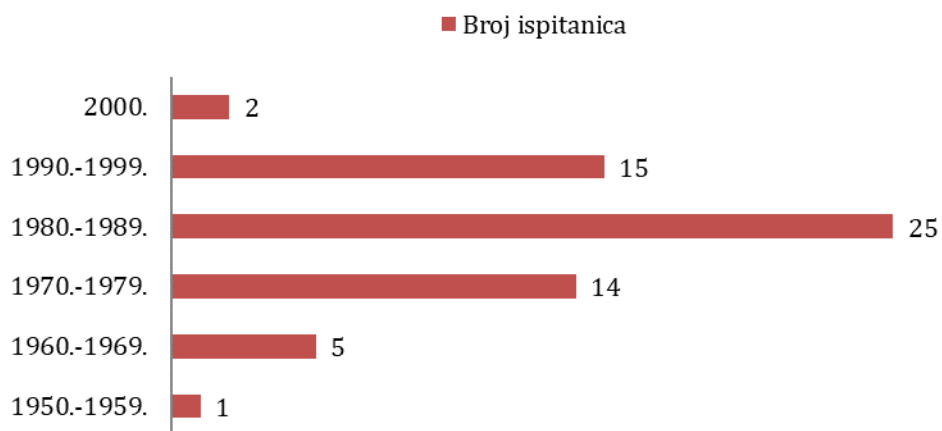
Upitnik se sastojao od 20 pitanja. Na devet pitanja su ponuđeni odgovori, s tim što su ispitanice imale mogućnost i da daju odgovore izvan ponuđenih. Četiri pitanja bila su formulisana tako da se od ispitanica tražilo dublje razmatranje teme, što je uticalo na kvalitet ispitivačke građe. Ostala pitanja bila su zatvorenog tipa, odnosno imala su samo ponuđene odgovore.

1. Starosna struktura ispitanica

Najstarija ispitanica rođena je 1958. godine, dok su 2000. godine rođene dvije najmlađe ispitanice. Među ispitanicama najviše je bilo onih koje su rođene 1980. godine (pet ispitanica) i 1982. godine (takođe pet ispitanica); četiri ispitanice rođene su 1985. godine; po tri ispitanice rođene su 1970, 1975. i 1983. godine; po dvije ispitanice 1961, 1971, 1976, 1986, 1987, 1989, 1991, 1994, 1994, 1997 i 1998. godine, a po jedna 1965, 1967, 1968, 1972, 1973, 1974, 1978, 1984, 1988, 1992. i 1999. godine.

Starosna struktura ispitanica po decenijama prikazana je na grafikonu br. 1.

Grafikon 1: Starosna struktura ispitanica

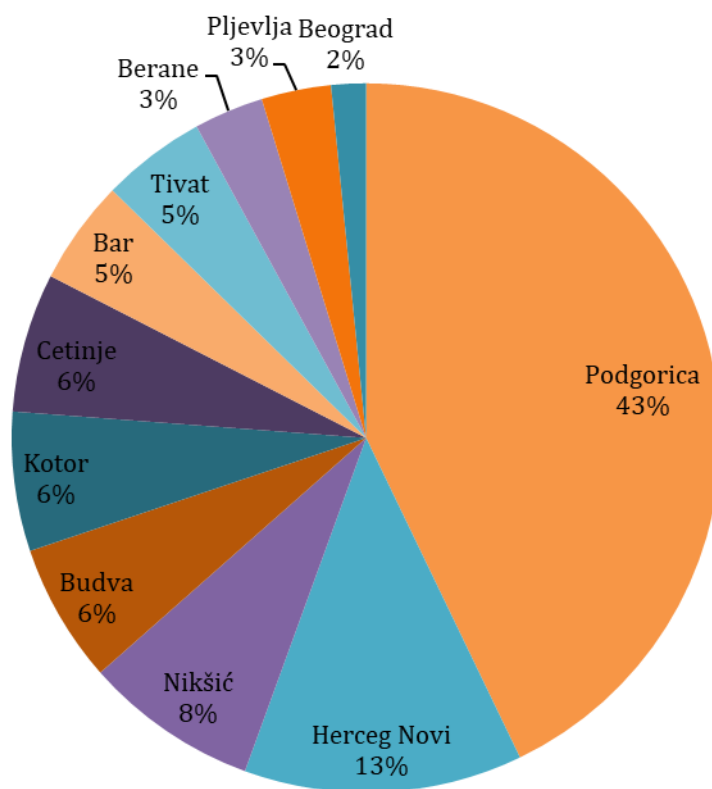
2. Geografski uzorak

Prilikom planiranja istraživanja vodili smo računa o geografskoj distribuciji upitnika. S obzirom da je istraživanje sprovedeno online, to je omogućilo da se dobije širok prostorni uzorak.

Među ispitanicama najviše ih je bilo iz Podgorice (27), što je očekivano s obzirom da je Podgorica administrativni centar u kojem se nalazi većina ustanova i organizacija kulture. Osam ispitanica bilo je iz Herceg Novog, pet iz Nikšića, po četiri ispitanice bile su iz Budve, Kotor i Cetinja, po tri iz Bara i Tivta, po dvije iz Berana i Pljevalja, dok jedna ispitanica živi u Beogradu.

Geografski uzorak prikazan je na grafikonu br. 2.

Grafikon 2: Geografski uzorak

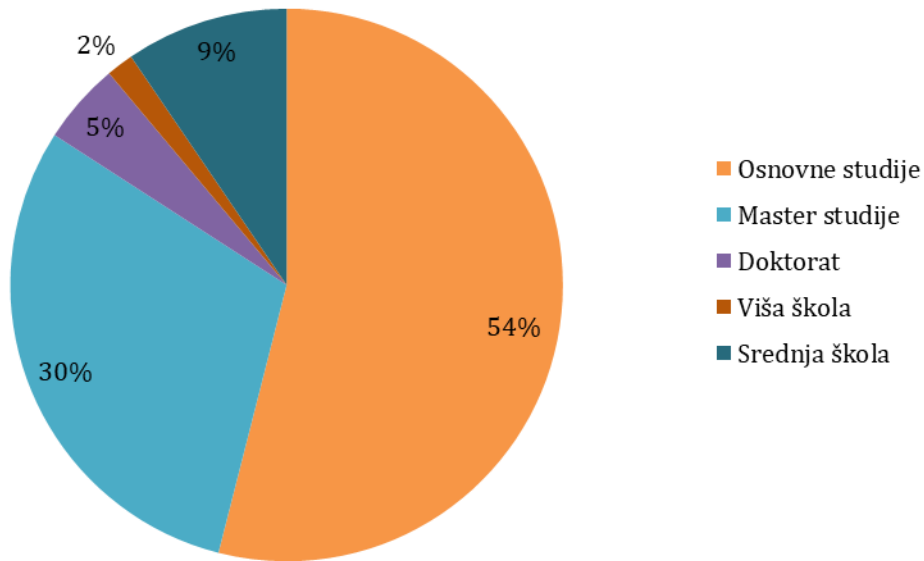

3. Obrazovna struktura ispitanica

Kada je riječ o stručnoj spremi ispitanica, možemo zaključiti da smo dobili uzorak sa visokim obrazovanjem. Od 63 ispitanice, njih 34 završile su osnovne studije, odnosno imaju visoku stručnu spremu; 19 ispitanica završile su master studije; doktorat imaju tri ispitanice, jedna ispitanica završila je višu školu, a njih šest srednju stručnu spremu.

Obrazovna struktura ispitanica prikazana je na grafikonu br. 3.

Grafikon 3: Obrazovna struktura

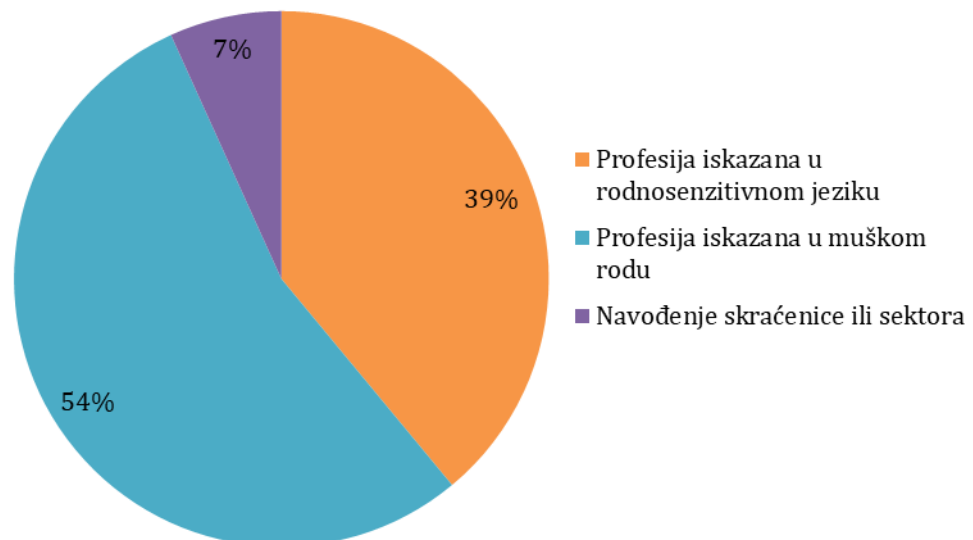

4. Profesionalna struktura / oblasti djelovanja

Od ukupnog broja ispitanica njih 23 koristile su rodno senzitivni oblik imenica koje označavaju njihovu profesiju; četiri su se opredijelile za rodno neutralno određenje svoje profesije (navođenjem profesije, sektora ili skraćenicom zvanja), dok su 33 ispitanice koristile muški rod imenice za označavanje svoje profesije.

Na grafikonu 4a predstavljeni su odgovori ispitanica na pitanje o njihovoj profesiji, s obzirom na ne/korišćenje rodno senzitivnog jezika.

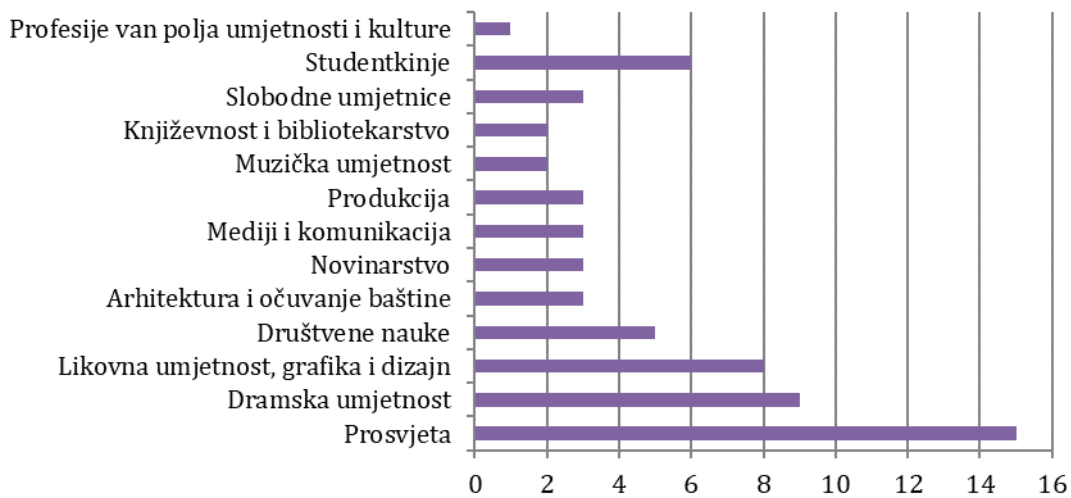
Grafikon 4a: Korišćenje rodno ne/senzitivnog jezika u iskazivanju profesije ispitanica

Najviše ispitanica (15) imaju zvanje profesorica i kvalifikacije za rad u prosvjeti; devet ispitanica steklo je profesionalne kvalifikacije u oblasti dramske umjetnosti; osam ispitanica ima kvalifikaciju za rad u oblasti likovne umjetnosti, grafike i dizajna; šest ispitanica su studentkinje; pet dolaze iz humanističkih nauka (sociologija, psihologija ili antropologija) i turizma; po tri djeluju u oblasti arhitekture, kulture, očuvanja baštine, novinarstva, komunikacije i produkcije; po dvije ispitanice djeluju u oblasti muzike, književnosti i bibliotekarstva, dok su tri ispitanice „slobodne umjetnice“.

Struktura profesija ispitanica po oblastima djelovanja prikazana je na grafikonu br. 4b.

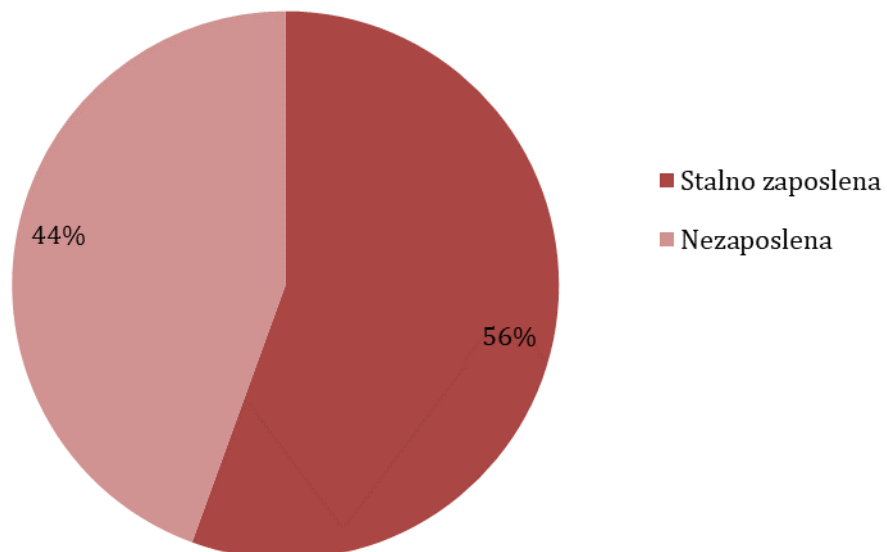
Grafikon 4b: Profesionalna struktura/oblasti djelovanja

5. Zaposlenost ispitanica

Od 63 ispitanica, njih 35 su stalno zaposlene, dok su 28 ispitanica nezaposlene. Na grafikonu br. 5 prikazana je zaposlenost ispitanica.

Grafikon 5: Zaposlenost ispitanica

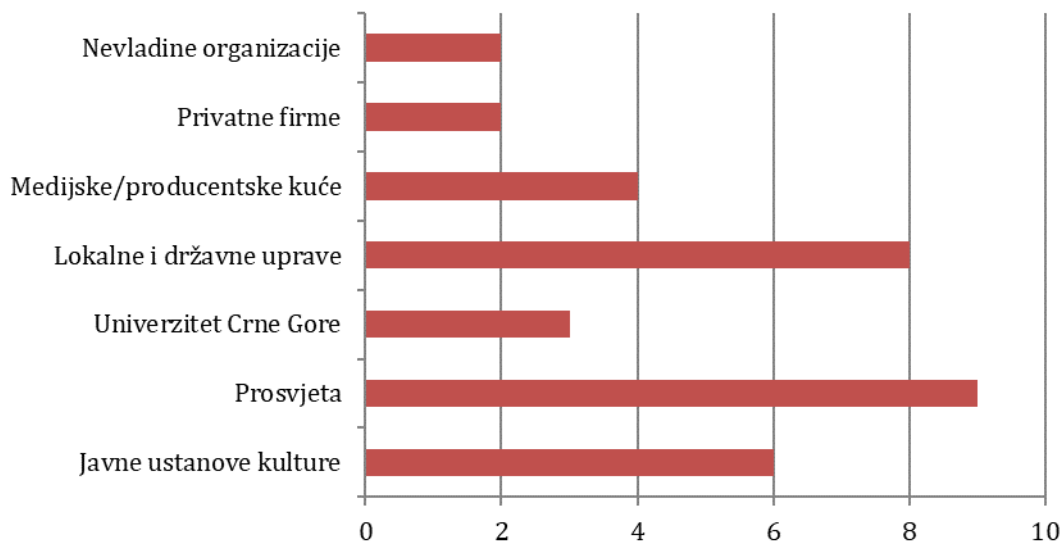

6. Struktura radnih mjesta ispitanica

U javnim ustanovama kulture stalno je zaposleno šest ispitanica; deset ispitanica imaju stalni radni odnos u prosvjetnim javnim ustanovama, odnosno osnovnim i srednjim školama (gimnazija, stručne i umjetničke škole); tri su stalno zaposlene na Univerzitetu Crne Gore; osam ispitanica rade u lokalnoj i državnoj upravi; četiri ispitanice zaposlene su u medijskim i producentskim kućama, dvije u privatnim firmama i dvije u nevladinim organizacijama.

Struktura radnih mjesta ispitanica prikazana je na grafikonu br. 6.

Grafikon 6: Struktura radnih mjesta

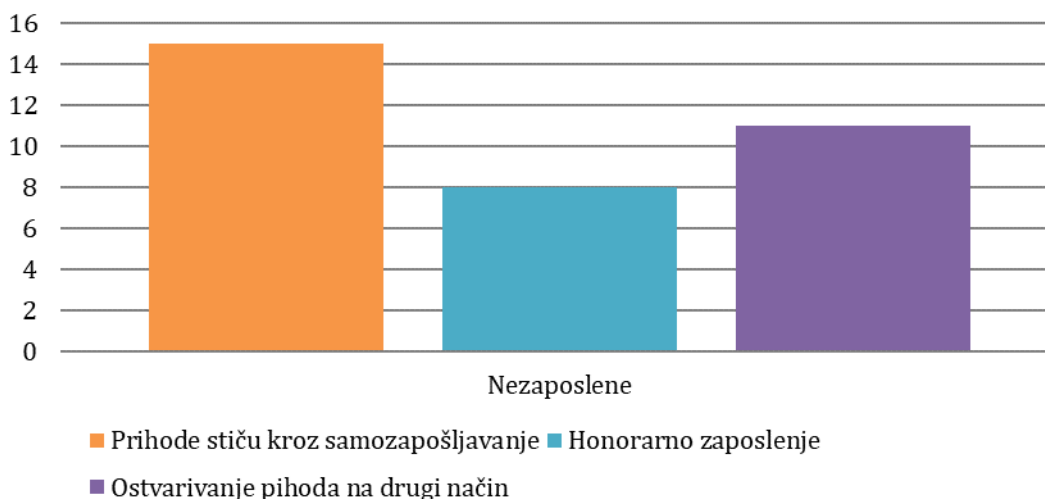
7. Ostvarivanje prihoda kod nezaposlenih ispitanica

Nezaposlenim ispitanicama ponuđena su tri odgovora na pitanje o tome na koji način ostvaruju prihode: 1) honorarno zaposlenje; 2) samozaposlenje, odnosno ostvarivanje prihoda svojim profesionalnim kvalifikacijama ili hobiem, i 3) ostvarivanje prihoda na drugi način.

Dvadeset osam ispitanica koje su se izjasnile da nisu stalno zaposlene (pitanje br.5) reagovale su 34 puta na ove tri ponuđene opcije. Da prihode stiču isključivo kroz samozapošljavanje navelo je 11 ispitanica; pet ispitanica opredijelile su se samo za honorarno zaposlenje, a njih osam navele su neki od načina sticanja prihoda koji nisu ponuđeni u upitniku. Tako jedna ispitanica kao izvor prihoda navodi honorarno zaposlenje uz druge (nenavedene) načine, a još jedna navodi honorarno zaposlenje uz samozapošljavanje. Dvije ispitanice opredijelile se su za sva tri ponuđena načina sticanja sredstava za život.

Grafikon br. 7 prikazuje način ostvarivanja prihoda nezaposlenih ispitanica.

Grafikon 7: Način ostvarivanja prihoda nezaposlenih ispitanica

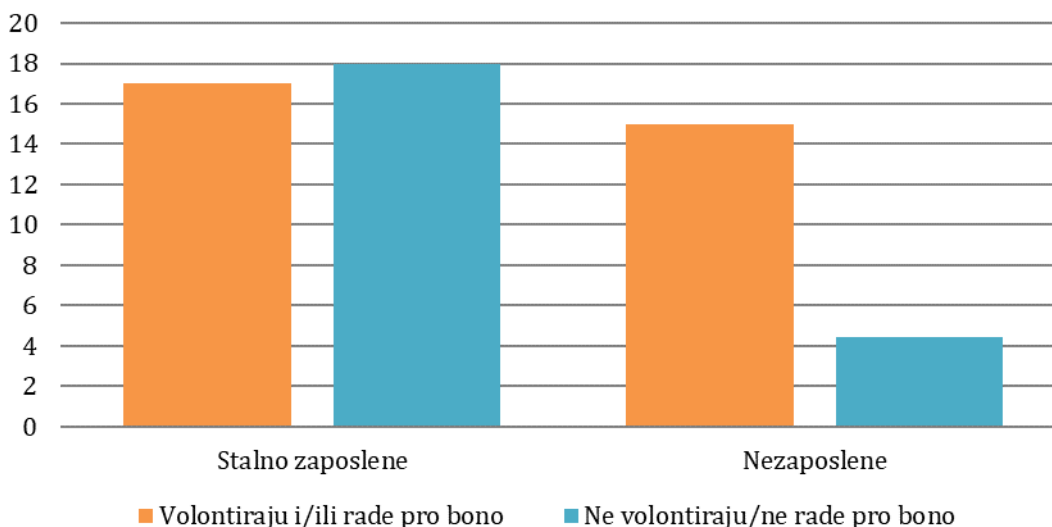

8. Volonterski i/ili pro bono rad ispitanica

Od ukupno 63 ispitanica, njih 32 izjasnile su se da volontiraju i/ili rade pro bono. Ako se ovi rezultati uporede sa podacima o zaposlenosti ispitanica dobijaju se zanimljivi rezultati. Od 35 ispitanica koje imaju stalno zaposlenje, njih 17 su se izjasnile da volontiraju i/ili rade pro bono i to su u najvećem broju slučajeva žene koje su zaposlene u javnim ustanovama kulture, državnoj upravi i školama, dok njih 18, koje su takođe zaposlene u javnim ustanovama, školama i na Univerzitetu, ne volontiraju i ne rade pro bono. Među nezaposlenim ispitanicama njih 15 volontiraju i/ili rade pro bono, dok 13 nezaposlenih ispitanica ne volontiraju i ne rade pro bono (u oba slučaja, to su uglavnom studentkinje). Na osnovu ovih podataka ne može se izvući zaključak da li je socijalna sigurnost (stalno zaposlenje) faktor koji utiče na spremnost ispitanica da rade volonterski ili pro bono. U slučaju studentkinja i nezaposlenih ispitanica, volontiranje i rad pro bono mogu se shvatiti i kao traženje prilika za sticanje iskustva ili stalno zaposlenje, to jest obezbjeđivanje redovnih (kakvih-takvih) prihoda: u uslovima kada osnovna sredstva za život nisu osigurana, volonterski i pro bono rad (iako to može biti prilika da se izgrade kvalifikacije) postaje često luksuz. Takođe, zaposlene žene koje uz posao (moguće stresan) imaju i porodicu često, i pored najbolje volje, nemaju vremena za volonterski i/ili pro bono rad. U datom uzorku mogu se očitati blage pravilnosti u opadanju broja žena koje volontiraju s obzirom na njihovu starost. Od 25 ispitanica koje su u tridesetim godinama volontira njih 14; od 17 žena koje su u dvadesetim godinama volontira njih 10; od 14 žena u četrdesetim volontira njih šest, a od šest žena u pedesetim, odnosno šezdesetim godinama, volontiraju samo dvije.

Na grafikonu broj 8. prikazan je odnos žena koje volontiraju i/ili rade pro bono i njihovog statusa zaposlenosti.

Grafikon 8: Odnos žena koje volontiraju i/ili rade pro bono i njihovog statusa zaposlenosti

9. Bračni status ispitanica

Od 63 ispitanice njih 33 su u braku ili u partnerskoj vezi; 25 ispitanica nisu u partnerskoj vezi, dok su pet ispitanica razvedene. Kako bismo mogli izvesti određene zaključke, ove rezultate smo uporedili sa podacima o starosnoj strukturi ispitanica i njihovim zaposlenjem, odnosno volonterskim angažmanima.

Od 35 stalno zaposlenih žena, njih 19 su udate, i to njih osam u četrdesetim, sedam u tridesetim, i po dvije u dvadesetim, odnosno pedesetim godinama. Među stalno zaposlenim ispitanicama njih 15 nisu u braku, odnosno u partnerskoj vezi, i to njih osam u tridesetim, tri u dvadesetim i po dvije u četrdesetim, odnosno pedesetim godinama, dok je jedna ispitanica razvedena.

Nešto malo manje od pola udatih /žena u partnerskim vezama iz našeg uzorka (njih 16) volontiraju ili rade pro bono. Među udatim, odnosno ženama u partnerskim vezama koje volontiraju njih devet je u tridesetim i pedesetim godinama, četiri ispitanice su u dvadesetim godinama i tri ispitanice su u četrdesetim godinama. Od 25 neudatih ispitanica njih 12 volontiraju, od čega su četiri ispitanice u dvadesetim godinama, četiri u tridesetim i po jedna u pedesetim i šezdesetim godinama. Od pet razvedenih žena, njih četiri volontiraju.

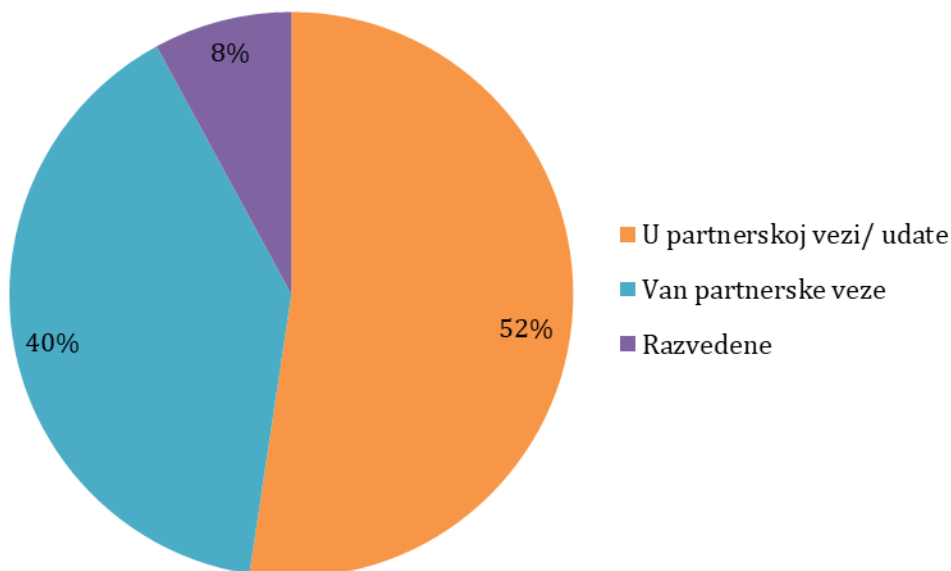
Sedam udatih/ žena u partnerskim vezama koje su stalno zaposlene volontiraju i/ili rade pro bono, dok među ženama koje nisu u bračnom/partnerskom odnosu volontira njih osam.

Žene (bez obzira na njihov bračni status) koje su stalno zaposlene i pri tom rade pro bono ili volontiraju u relevantnim javnim ustanovama ili organizacijama smatramo velikim potencijalom za razvoj nezavisne kulturne scene. Ukrštena analiza bračnog statusa i zaposlenosti, odnosno volonterskog staža ispitanica u ovom uzorku nije uspjela da pojasni da li brak ispitanica utiče na njihovu nezaposlenost, odnosno izbjegavanje volonterskog/pro bono rada. Smatramo da razlog za to može biti i to što su u istraživanju učestvovalе žene koje imaju izgrađenu svijest o važnosti volonterskog/ pro bono rada, kao i prisustva žena u institucijama (pogotovo kulture). Drugi razlog je postavljanje visokih kriterijuma za žene koje žele

da postignu promjene u društvu, a da pri tom ne iskorače iz tradicionalnih patrijarhalnih okvira. U pitanju su žene koje uspijevaju da izgrade i porodične i partnerske odnose i karijeru, što je veoma teško u uslovima patrijarhalnog društva i odsustva institucionalne podrške, kao i podrške poslodavaca, pa često i partnera.

Na grafikonu br. 9 prikazan je bračni status ispitanica.

Grafikon 9: Bračni status ispitanica

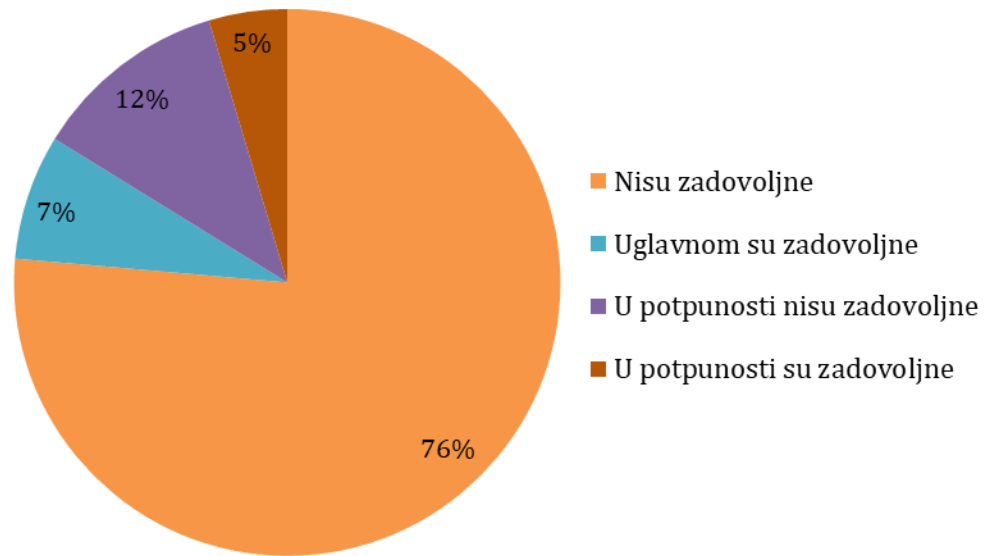

10. Zadovoljstvo finansijskom situacijom

Od 63 žene koje su učestvovalе u istraživanju, više od polovine njih (33) nisu zadovoljne svojom finansijskom situacijom; 23 ispitanice su uglavnom zadovoljne, dok je njih pet potpuno nezadovoljno. Finansijskom situacijom u potpunosti su zadovoljne dvije ispitanice. Kako između te dvije ispitanice postoje razlike u pogledu bračnog i statusa zaposlenosti i volonterskog angažovanja, ova dva slučaja moraju se posmatrati izdvojeno. Od 23 ispitanice koje su uglavnom zadovoljne svojim finansijskim stanjem, njih 16 su zaposlene, dok su njih 10 zaposlene i udate. Od žena koje su zadovoljne svojom finansijskom situacijom njih 12 volontiraju. Od 33 žene koje nisu zadovoljne svojom finansijskom situacijom, njih 17 su zaposlene, pri čemu su njih 16 u bračnoj/partnerskoj zajednici. Među ispitanicama koje nisu zadovoljne svojom finansijskom situacijom njih 16 volontiraju. Ispitanice koje su u potpunosti nezadovoljne svojim finansijskim stanjem (njih 5) također se razlikuju u pogledu bračnog statusa, zaposlenost i volonterskog rada.

Grafikon br. 10. pokazuje zadovoljstvo ispitanica finansijskom situacijom.

Grafikon 10: Zadovoljstvo finansijskom situacijom

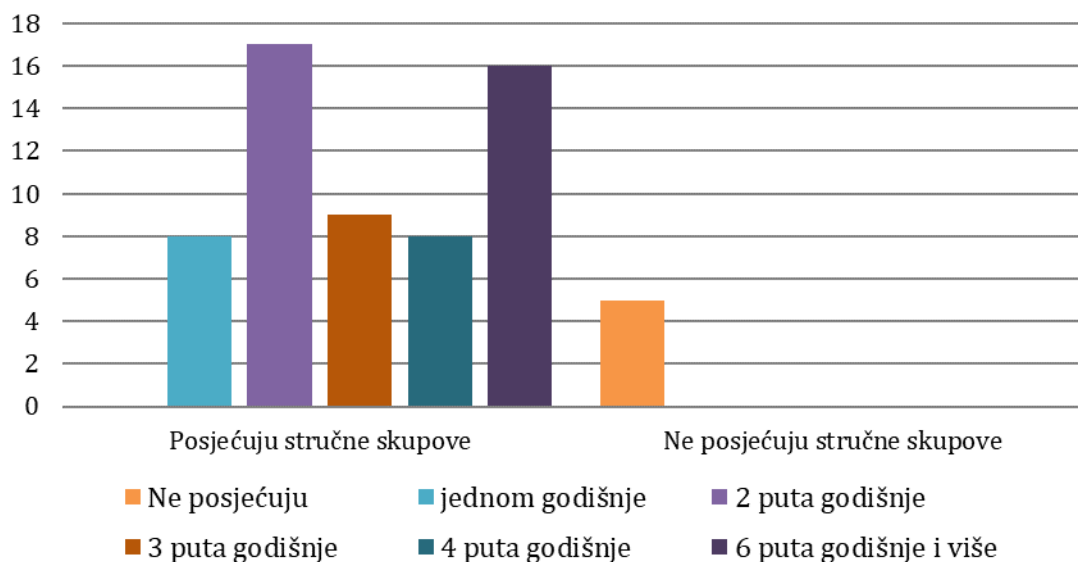
11. Stručno usavršavanje ispitanica

Od 63 ispitanica svega njih pet ne posjećuju stručne skupove iz oblasti svog profesionalnog djelovanja u polju kulture (konferencije, seminare, treninge, akademske tribine, okrugle stolove i/ili diskusije); njih 17 to čine dva puta godišnje; 16 ispitanica prisustvuju stručnim skupovima šest ili više puta godišnje; po 8 ispitanica stručno se usavršavaju jednom godišnje ili rjeđe i do četiri puta godišnje, a njih devet do tri puta godišnje.

Na osnovu odgovora može se zaključiti da većina ispitanica posjećuje stručne skupove i radi na svom usavršavanju, ali su odgovori koji se odnose na učestalost njihovog usavršavanja različiti. Ako se u ovu analizu uključe i podaci o bračnom i statusu zaposlenosti, može se zaključiti samo da nezaposlene žene posjećuju stručne skupove koliko i zaposlene. Ako uzmemo u obzir pretpostavku da je za zaposlene žene stručno usavršavanje obavezujuće, može se uočiti dodatna motivacija nezaposlenih žena da rade na svom usavršavanju (unapređivanje radne biografije, sticanje dodatnog iskustva, upoznavanje i umrežavanje, informisanje o prilikama za zaposlenje). Uz to, analiza pokazuje da udete žene češće posjećuju stručne skupove od žena van partnerskih zajednica.

Grafikon br. 11. prikazuje koliko često ispitanice posjećuju stručne skupove.

Grafikon 11: Stručno usavršavanje ispitanica

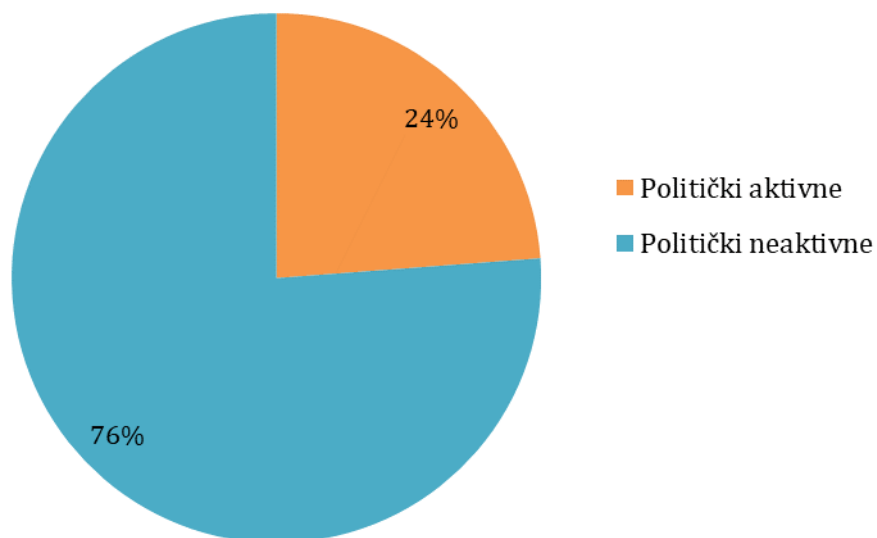

12. Politička aktivnost ispitanica

Od 63 žene koje su odgovorile na upitnik, njih 48 su odgovorile da nisu politički aktivne.

Odnos politički aktivnih i neaktivnih ispitanica prikazan je na grafikonu br. 12.

Grafikon 12: Odnos politički aktivnih i politički neaktivnih ispitanica

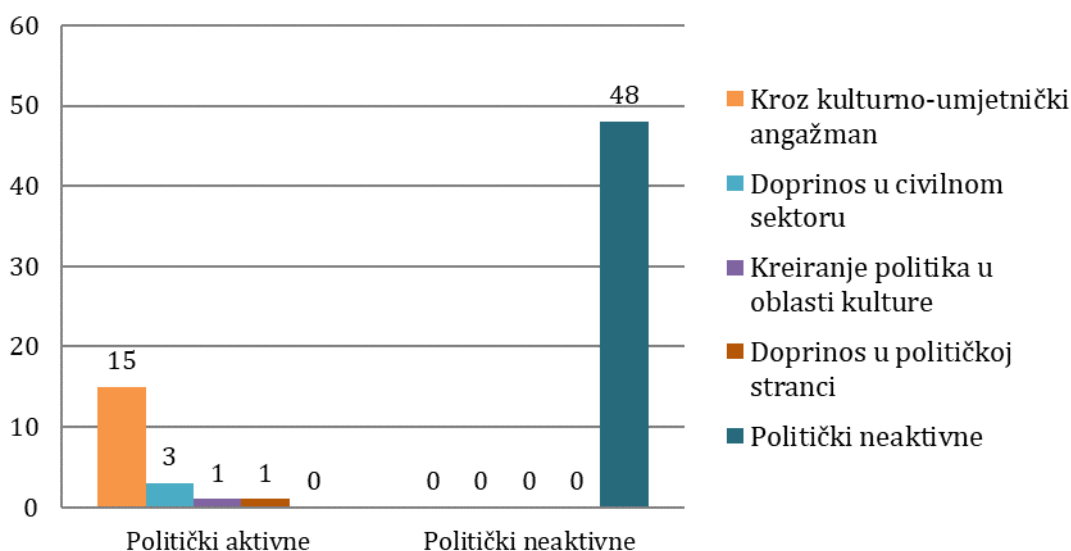
13. Politički aktivizam ispitanica

Kada je riječ o pitanju koje se odnosi na politički angažman, ispitanicama su kao odgovori ponuđeni sljedeći oblici političkog angažovanja: „kroz doprinos u političkoj stranci“; „kroz doprinos u civilnom sektoru“ i „kroz svoj kulturno - umjetnički angažman“. Ispitanice su imale mogućnost da zaokruže jedan ili više ponuđenih odgovora, a takođe su mogle same da osmisle odgovor koji će na najbolji način opisati način njihovog političkog angažovanja.

Svih 15 ispitanica koje su se izjasnile kao politički aktivne smatraju da se njihova politička aktivnost očituje kroz njihov kulturno-umjetnički angažman. Od ovih 15 ispitanica njih tri svoj doprinos u civilnom sektoru takođe smatraju oblikom svog političkog angažovanja; jedna ispitanica navodi svoj doprinos kroz učešće u kreiranju politika na nacionalnom nivou u oblastima svoje ekspertize, dok samo jedna ispitanica navodi još i doprinos u političkoj stranci.

Grafikon br. 13. prikazuje različite oblike političkog aktivizma ispitanica

Grafikon 13: Oblici političkog aktivizma ispitanica

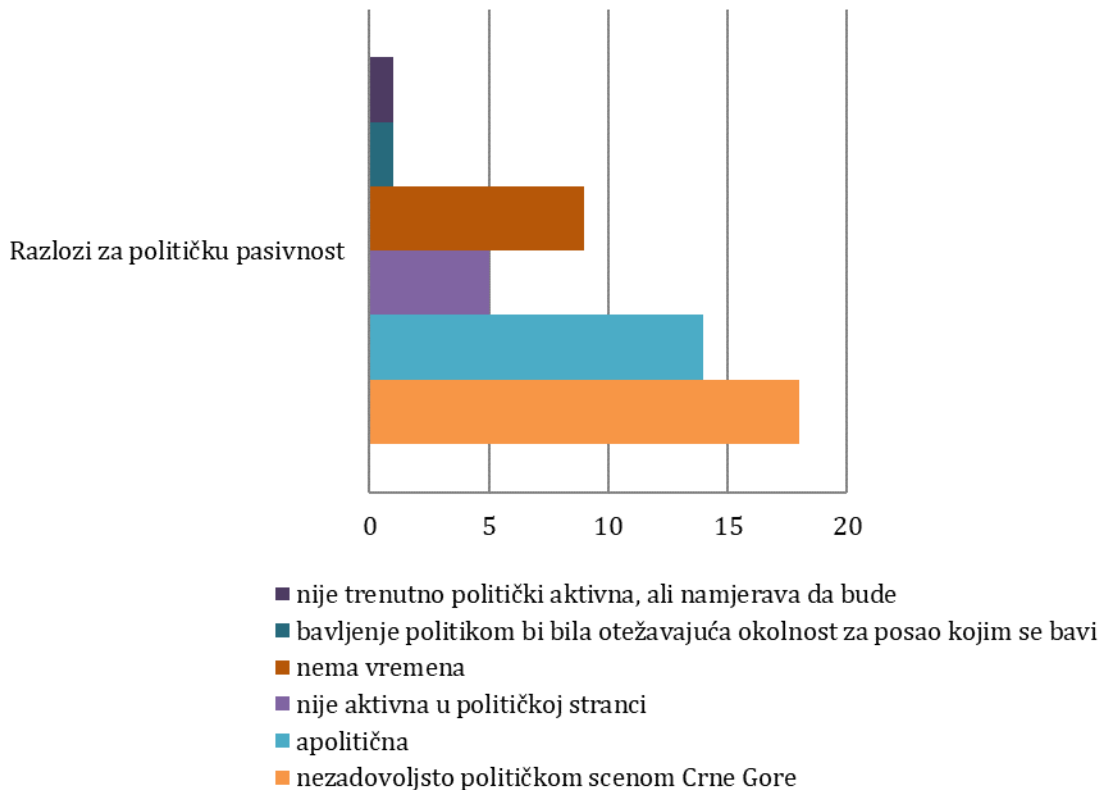
14. Razlozi za političku neaktivnost ispitanica

Ispitanice koje su se izjasnile kao politički neaktivne bavljenje politikom uglavnom shvataju kao učešće u stranačkoj politici. Od 48 žena koje su se izjasnile kao politički neaktivne, njih 18 svoju političku neaktivnost objašnjavaju razlozima koji bi se mogli opisati kao „ne-pronalazjenje sebe“ u stranačkim opcijama na političkoj sceni Crne Gore, odnosno razočaranje u iste; njih 14 sebe smatraju apolitičnim, politički neopredijeljenim ili pasivnim; pet ispitanica svoje djelovanje ne smatraju političkim jer se ne odigrava u okviru političke stranke; devet ispitanica objašnjavaju svoju političku pasivnost nedostatkom vremena i interesovanja za politiku, kao i smetnjama koje bi mogle imati u obavljanju posla koji rade ako bi bile politički aktivne. I u ovom slučaju, ispitanice političko djelovanje posmatraju isključivo kroz

djelovanje u stranci. Jedna ispitanica želi da u budućnosti bude politički aktivna, a jedna navodi da nema uslove za bavljenjem politikom jer nije državljanka Crne Gore, tako da i ovdje imamo slučaj miješanja stranačke politike sa, recimo, aktivnom građanskom participacijom i osviješćenošću o društvenim problemima.

Grafikon br. 14. prikazuje razloge za političku neaktivnost ispitanica.

Grafikon 14: Razlozi za političku neaktivnost ispitanica

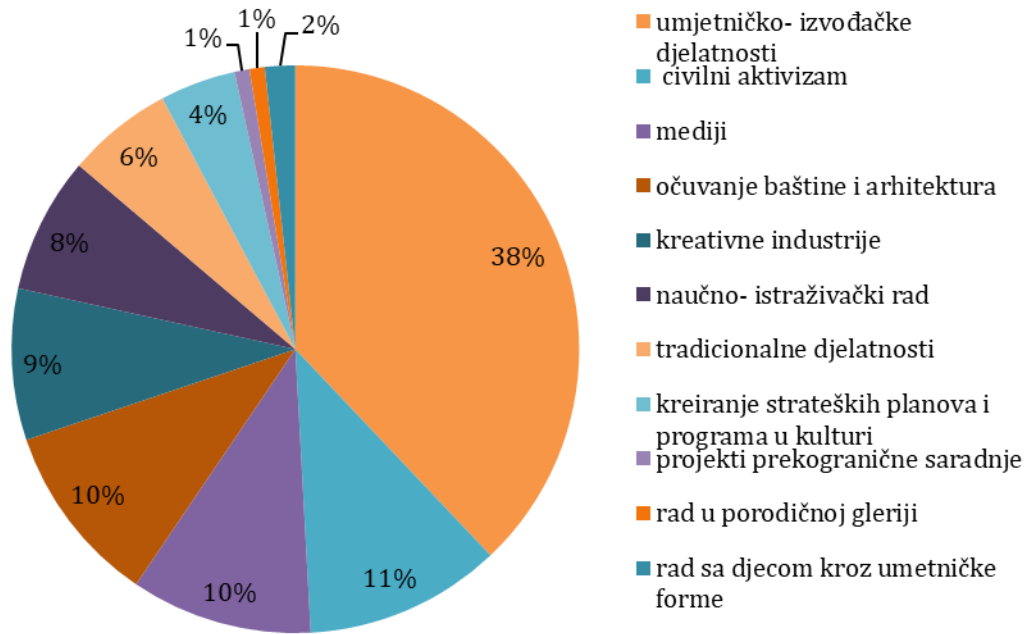
15. Oblasti kulture u kojoj ispitanice djeluju

Kao polje svog djelovanja i doprinosa u kulturi 44 ispitanice navode umjetničko - izvođačke kulturne prakse; njih 13 civilni aktivizam; 12 ispitanica djeluju u medijima; 12 ih djeluje u polju očuvanja baštine i u arhitekturi; 10 daju svoj doprinos u oblasti kreativnih industrija; devet ih se bavi naučno-istraživačkim radom; njih sedam daju doprinos u tradicionalnim djelatnostima kulture, a pet ispitanica daju doprinos učešćem u kreiranju strateških planova i programa u kulturi. Sem ovih ponuđenih odgovora, ispitanice su mogle same da ponude odgovor, tako je jedna ispitanica kao polje svog djelovanja navela učešće u projektima prekogranične saradnje u kulturi; jedna je navela rad u porodičnoj galeriji, a njih dvije su navele rad sa djecom i omladinom kroz umjetničke forme kao oblik svog angažovanja u kulturi. Takođe, ispitanice su u ovom pitanju imale mogućnost da zaokruže više opcija. Tako su se pet ispitanica opredijelile za umjetničko-izvođačke djelatnosti i medije, kao i za umjetničko-izvođačke djelatnosti i naučno-istraživački rad; po dvije su odabrale sljedeće opcije: umjetničko-izvođačke djelatnosti, tradicionalne djelatnosti, očuvanje kulturne baštine i arhitektura, kreativne industrije i civilni aktivizam,

zatim umjetničko-izvođačke djelatnosti, tradicionalne djelatnosti i očuvanje kulturne baštine i arhitektura, kao i umjetničko-izvođačke djelatnosti i kreativne industije.

Na grafikonu br. 15 prikazana su područja kulture i umjetnosti u kojima ispitanice djeluju.

Grafikon 15: Oblasti kulture u kojima ispitanice djeluju

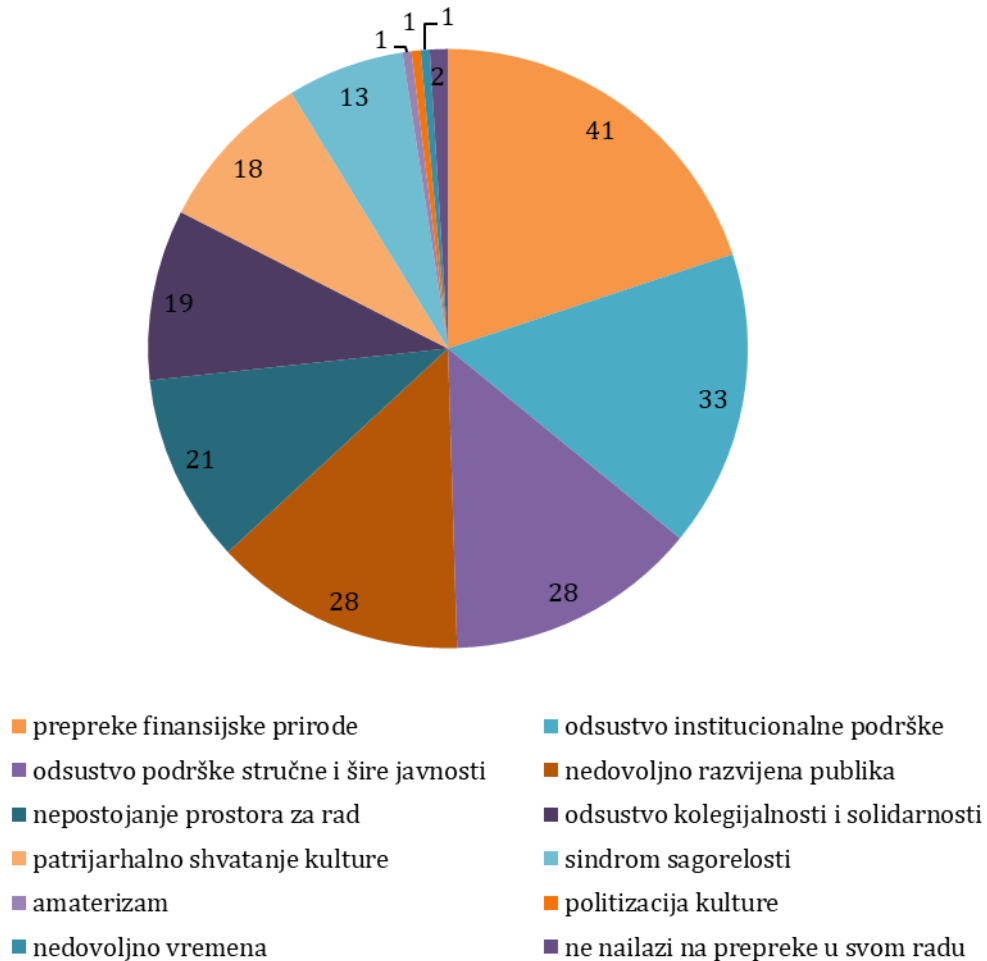
16. Prepreke za aktivnije djelovanje u polju kulture

Za najveći broj ispitanica (njih 41) finansijske prepreke su te koje u najvećoj mjeri ometaju njihovo djelovanje u polju kulture; njih 33 kao prepreku navode odsustvo institucionalne podrške, normativnog okvira i adekvatne javne politike; 28 ispitanica glavnu prepreku vide u odsustvu podrške (stručne i šire javnosti); isti broj ispitanica (28) nedovoljno razvijenu publiku smatra ključnom preprekom; 21 ispitanica kao prepreku navodi nepostojanje prostora (fizičkog i medijskog) za rad; njih 19 smatraju da je odsustvo kolegijalnosti i solidarnosti prepreka za aktivnije djelovanje u kulturi; 18 ispitanica patrijarhalno shvatanje kulture i sveprisutne rodne stereotipe smatra najvećom preprekom, dok njih 13 identifikuju *sindrom sagorelosti* kao glavnu prepreku.

Ispitanice su imale mogućnost da se opredijele za više ponuđenih odgovora, kao i da same dopišu odgovor koji najbolje opisuje njihovu situaciju, to jest prepreke sa kojima se suočavaju. Tako su dvije ispitanice navele da ne nailaze na prepreke za svoj rad; dvije ispitanice su kao ključne prepreke navele nepotizam, politizaciju kulture i partiokratizam, te amaterizam i neprofesionalizam, a za jednu je nedostatak vremena važna prepreka za djelovanje u polju kulture („Kao od majke, od mene se očekuje da porodične obaveze uvijek budu sa voljom i na vrijeme obavljene“).

Grafikon br. 16. prikazuje odgovore ispitanica koji se odnose na prepreke u njihovom radu.

Grafikon 16: Prepreke za aktivnije učešće u polju kulture

Ovdje navodimo odgovore koje su ispitanice dale na pitanje o tome koje su ključne prepreke za njihovo veće angažovanje u polju kulture, koji su razvrstani u nekoliko kategorija:

a) Nedovoljno i neadekvatno ulaganje u kulturu

- „Potencijalno obrazloženje – ne ulaže se u kulturu, a ono što se i uloži – predodređeno je stranački podobnima“.
- „Danas je suštinski i jedino važno sticati materijalna sredstva, to jest novac i trošiti ga na beznačajne stvari. Vlada površnost, primitivizam... Kultura i umjetnost su najmanje važni“.
- „Minimum sredstava koja se odvajaju za kulturu nisu dovoljna za sve kulturne djelatnike, a sredstva se često opredjeljuju poznanicima ili uticajnim ljudima iz struke.“
- „Mali broj konkursa, nepotizam (budžeti za realizaciju projekata neprestano se dodjeljuju istim ljudima) i nerijetko partijska pripadnost – to su razlozi zbog kojih se teško dolazi do mogućnosti za rad u filmskoj i pozorišnoj umjetnosti.“

- „Financijska podrška koja je do sada postojala (ministarstva, ambasade, i sl.) više ne postoji, ili je to možda samo trenutno, ali za mene i moju kolegicu sa kojom već 15 godina organizujem jedan naučni skup to je postalo prenaporno u financijskom smislu.“
- „Za projekte na kojima radim, bilo u ustanovi u kojoj sam zapošljena ili u NVO sektoru, najveći izazov predstavlja obezbijediti sredstva za njihovu realizaciju. Iako je jedan dio sredstava obezbijeđen budžetom, to su najčešće iznosi koji nisu dovoljni za potpunu i kvalitetnu realizaciju aktivnosti.“
- „Prepreke financijske prirode su evidentne u procesu realizacije projekata“.
- „S obzirom da ne radim u struci, nedostaju mi i vrijeme i financijska sredstva da bih se posvetila naučno-istraživačkom radu.“
- „Loša financijska situacija me sprečava da budem aktivnija i češće posjećujem naučne skupove jer to zahtijeva izvjesne troškove. Nemam podršku ni od ustanove u kojoj radim. Čak se na moje angažovanje koje podrazumijeva odsustvo sa posla gleda sa pozrenjem i omalovažavanjem iako to vrijeme posvećujem naučnom i stručnom radu.“
- „Ne raspoložemo financijskim sredstavima čak ni za realizaciju osnovnih programskih aktivnosti Muzeja“.
- „Najveće prepreke su nedostatak financijskih sredstava i možda nedovoljno mogućnosti za besplatno ili povlašćeno korišćenje prostorija koje su u vlasništvu opština.“
- „Potreban je novac da bi se organizovale tribine, radionice, skupovi, a javne ustanove nemaju dovoljno, ili uopšte nemaju interesovanja za mnoge ideje.“
- „Novac iz javnih fondova se dodjeljuje po principu poznanstava, obećanja, usluga, kao i isključivo već afirmisanim stvaraocima.“

b) Odsustvo institucionalne i stručne podrške

- „Za kulturu, muziku i uopšte umjetnost skoro da ne postoji podrška i razumijevanje od strane institucija koje bi trebalo da nam budu podrška.“
- „Nema kontinuiteta, nema instituta, nema brige za umjetnike i stvaralaštvo. Mnogo je teško istrajati.“
- „Ambijent za delovanje nije dovoljno dobar. Ne postoji sistemska podrška koja bi ovaj sektor rasplamsala.“
- „Često se susrećem sa klijentima koji nemaju razumijevanja za obim posla i iznose financijskih naknada za poslove koje obavljam honorarno. Ne postoji strukovno udruženje ili institucija koja se može konsultovati o standardima u radu ili dobroj praksi. Odnos publike prema struci je najčešće kao plaćena usluga, rijetko kao kreativna saradnja. Prekovremeni rad je čest. Sindrom izgorelosti je neizbježna tema sa kolegama.“
- „Kao predstavnica nezavisne pozorišne scene stalno sam suočena sa nerazumijevanjem od strane javnih ustanova i ostalih kulturnih institucija. Prostor u kojem radimo je neadekvatan. Ne postoji podrška grada ili države u vidu subvencija ili prostornih resursa. Ne postoji konkretna strategija razvoja nezavisne scene.“
- „U državnom poslu su prepreke ogromne i stalne. Teško da možete doći do željenog cilja ako niste u nekoj političkoj kombinaciji ili nekom drugom interesnom krugu. Takođe, morate da vodite računa koju temu obrađujete. Podrška kolega je minimalna jer čim se krene u veći posao, nastaje haos. Najčešće radim sama.“
- „Prepreka je nedostatak stručnih i kreativnih ljudi sa bogatim iskustvom i idejama.“

- „Bez institucionalne podrške u smislu logistike i zajedničke vizije aktivnosti teško da možemo doprinosti svojim znanjem i umijećem. Oblast kulture usko je povezana i sa drugim oblastima kao što su neformalno i informalno obrazovanje, medijska pismenost, aktivizam u zajednici, kulturni turizam. Kod nas u Tivtu ove oblasti djelovanja nezavisne kulturne scene se ne prepoznaju.“
- „Smatram da je luksuz baviti se umjetnošću u našoj državi. Ja sam završila solo pjevanje i kod nas ne postoji opera gdje bih mogla da nastupam i radim, skoro pa jedina opcija je biti profesor u školi i zadovoljiti se nekim prosječnim primanjem. Takođe, sredina koja ne neguje umjetnost ubija i ambiciju i želju za napredovanjem i htjeli-ne-htjeli mi se utapamo u nju. Zbog nedovoljnih primanja ne postoji mogućnost ni nekog stručnog usavršavanja u inostranstvu, a ni napredovanja, pa samim tim stagniramo.“
- „Kao strani državljanin, ne mogu biti institucionalno angažovana u umjetnosti, niti očekivati podršku.“
- „Kao nevladino udruženje, mi se svakodnevno borimo za opstanak. Djelovanje nam je otežano jer ne postoji podrška za infrastrukturu dok je podrška za projekte nedovoljna ili nepostojeća. Podrška javnosti postoji, ali je nepouzdana, a volonterstvo je još nepoznat pojam. Saradujemo sa mnogim organizacijama i uvijek smo otvoreni za saradnju, ali postoji još doza nepovjerenja među organizacijama koje se bave sličnim djelatnostima.“

c) Pogrešno razumjevanje kulture i umjetnosti

- „Poimanje kulture kod nas ne dozvoljava ništa svježije, samo ustajalost i slavljenje prošlosti.“
- „Umjetnike u našoj državi niko ne uzima za ozbiljno i rijetko ko ima koristi od toga.“
- „Mali broj je trgovaca umjetničkim radovima za veliki broj stvaralaca u Crnoj Gori. Izložbe služe da se izgradi ime, a o egzistenciji i prodaji onoga što je s mukom stvoreno niko ne govori.“
- „Ljudi u Crnoj Gori ne shvataju kulturu i kulturne događaje na pravi način.“
- „Potrebno je angažovanje svih relativnih subjekata na ovoj temi. Saglasnost i dogovaranje bi trebalo da budu normativ kako bismo svi radili na ostvaranju istog cilja. Nažalost, nekada to nije slučaj.“
- „Podvojeni smo na osnovu rase, boje kože, izgleda, politike...“
- „Generalni problem jeste mentalitet našeg naroda i nerazumijevanje važnosti kulture, a svijest o tome se može promijeniti isključivo iscrpnim kreativnim radom i zalaganjem kako državnog tako i civilnog sektora koji će biti medijski ispraćen, što trenutno nije slučaj.“
- „Nepoznavanje materije, kratkovidost i nezainteresovanost institucija kao i javnosti (u ovom slučaju građana Herceg Novog, čast izuzecima) predstavljaju najveću prepreku ka uspostavljanju lokalne strategije kulturnog razvoja grada. Letargičnost kao i loše finansijsko stanje i neznanje dovelo je skoro do gubitka identiteta. Epiteti kojima se kitimo su na izdisaju.“
- „Postoje snažne predrasude po pitanju nezavisne kulturne scene uopšte i njene uloge u društvu, pa stoga nedostaje i podrška za istu. Ženska nezavisna kulturna scena u okviru šire nezavisne kulturne scene neminovno nailazi na još veće nerazumijevanje i odsustvo podrške.“
- „Rad reditelja i producenata smatra se vjerodostojnijim i kvalifikovanijim od rada koleginica koje djeluju u istom polju.“
- „Nepostojanje suštinskog razumijevanja kulturnih sadržaja od strane donosioca odluka utiče na kvalitet i kreiranje sadržaja.“

d) Politizacija kulture

- „Nema za nezavisne dovoljno podrške zbog politizacije kulture i partitokratije.“
- „Nepotizam i partijsko zapošljavanje, kao i uopšte ogromni partijski uticaj ograničava i sputava prostor kulture. Razvijanje kvaliteta i kriterijuma na polju kulture u ovakvim uslovima je prosto nemoguća misija.“
- „U pitanju je sistemski problem. Među donosiocima odluka u kulturi malo je onih koji imaju obrazovanje, duhovnu osjetljivost, umjetničku istančanost i nadasve čistu potrebu i odgovornost za napredak društva.“
- „JU je u potpunosti zavisna od osnivača – Opštine.“
- „Poslovi se dobijaju po političkoj ili nekoj drugoj osnovi.“

e) Nezainteresovanost i nerazvijenost javnosti/publike

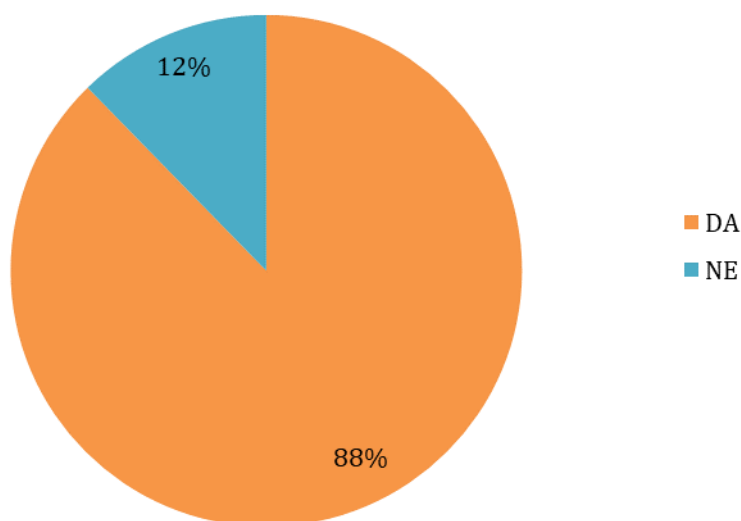
- „Ljudi nisu zainteresovani za kulturu.“
- „Za teme kojim se bavim nema dovoljno senzibilisane publike (feminističke kulturne prakse).“
- „Umjesto nedovoljna razvijenost publike, možda bi, u ovom slučaju, bilo bolje reći nezainteresovanost publike jer, suštinski, to jesu teme koje bi mogle, u okviru anglističkih grupa, ali i šire, privući veći broj ljudi.“
- „Neprepoznavanje važnosti i aktuelnosti određenih segmenata kulture na kojima se radi jeste jedan od razloga. Kada je u pitanju publika, govorimo o usko profilisanoj stručnoj javnosti i pojedincima koji revnosno prate kulturna dešavanja, bez tendencije ka širenju publike.“
- „Javnost nije upoznata sa značajem uloge pozorišta. Ne radi se na razvoju publike. Obrazovni sistem ne uviđa značaj dramske pedagogije za sveopšti psiho-somatski razvoj djece. Teško je obezbijediti finansijska sredstva za projekte.“
- „Mislim da je nezainteresovanost i možda neinformisanost mladih (nedovoljno razvijena publika), kao i mentalna nehigijena najveća barijera za podizanje svijesti o značaju kulture i širenja publike. Stvaranje se ne vrednuje, u 'trendu' su neke druge stvari. Možda tome treba dodati i patrijarhalno vaspitanje koje prate stereotipi, nesloboda govora-izražavanja, poštovanje 'autoriteta', nerazvijeno kritičko mišljenje i sl. Sve to sprečava osobu da se izrazi na svrsishodan način i doprinese razvoju svog talenta (i ličnog razvoja).“
- „Mislim da je publika okrenuta ka onim kreativnim praksama koje nude površne likovne senzacije.“
- „Nespremnost za prihvatanja drugosti. Fali širina uma u društvu.“
- „Poezija nema razvijenu publiku.“
- „Za likovnu umjetnost ne postoji veliko interesovanje posljednjih godina, odnosno nema nove publike: kao da su mlađe generacije više okrenute nekim drugim umjetnostima, dok ovu zanemaruju. Likovna publika je začaurena, nezainteresovana za novitete u tom polju.“
- „U Crnoj Gori vlada amaterizam, neprofesionalizam i neznanje. Mnogo stvari utiče na naše trenutno stanje, godine i godine neplanskog rada, projekti bez ideje, predstave bez održivosti, institucije bez struke, mladi bez posla.“
- „Patrijarhalna sredina u kojoj i žene i muškarci nisu dovoljno upoznati sa pozorištem, umjetnošću i kulturom dovodi do stagnacije i zastarelog gledanja na okolinu i pojave, što onemogućava razvoj umjetnosti i prilika za ambiciozne i nadahnete mlade ljude.“
- „Naučena bespomoćnost kod kolega i kulturološka nesvjesnost i nesavjesnost“.

17. Umrežavanje i saradnja kao način poboljšanja položaja žena u kulturi

Od 63 ispitanice, njih 57 smatra da umrežavanje i saradnja žena koje djeluju u kulturi može dovesti do poboljšanja položaja žena u sferi kulture, povećanja njihove vidljivosti i uticaja, dok šest ispitanica ne smatraju da bi saradnja dovela do takvih rezultata.

Na grafikonu br. 17 prikazani su stavovi ispitanica o umrežavanju kao načinu poboljšanja položaja žena u sferi kulture.

Grafikon 17: Umrežavanje i saradnja kao način poboljšanja položaja žena u kulturi

Ovdje su navedeni neki od odgovora ispitanica na pitanje o tome da li bi umrežavanje djelatnica u kulturi dovelo do poboljšanja položaja žena u kulturi.

- „Žene su ili suparnice ili solidarne, ne poznaju sredinu. Biram solidarnost, koja nas jedino može unaprijediti, kako na ličnom tako i na profesionalnom planu“
- „Žena sam.“
- „Nemam odgovor.“
- „Nisu samo žene ugrožene u kulturi, već svi. Mislim da je stereotip da samo muškarci mogu da napreduju.“
- „Umrežavanje može dovesti do boljeg shvatanja kulturnog uzdizanja.“
- „Bilo koje umrežavanje je bolje od ničega.“
- „Na taj način bi žene zajedničkim snagama mogle lakše prebroditi neke prepreke na koje nailaze. A svakako da razmjena ideja i saradnja može voditi i ka razvijanju novih ideja, projekata i sl.“
- „Smatram da ne postoji rodna diskriminacija na polju kulture.“

- „Ne smatram da su žene u kulturi nevidljive ili bezuticajne, naprotiv, ali podržavam svaki vid udruživanja sa ciljem poboljšanja uslova rada i uopšte uslova života.“
- „To bi dovelo do veće vidljivosti i uticaja žena u polju kulture.“
- „Što su žene aktivnije i uključnije na pravi način u svim životnim sferama, poboljšava se i njihov položaj.“
- „Na neki način – da. Ali, problem je ako i dalje, bilo da su u pitanju žene ili muškarci, prioritet prilikom umrežavanja budu imali oni 'podobni', kao što je uvijek do sada bio slučaj. Tako da ukoliko uspijete ovaj zanimljiv poduhvat učiniti oslobođenim od uticaja političkog jednogumlja, a da za cilj ima upravo podizanje kvaliteta i pozicioniranje žena na mjesto koje zaslužuju, onda ovo sve može da bude jako uspješno.“
- „Umrežavanje je jedan od ključnih faktora za bilo kakav pomak u bilo kojoj sferi društva.“
- „Smatram da to nema previše veze sa ženama ili muškarcima, generalno – potrebno je raditi na umrežavanju i saradnji sa institucijama koje mogu nešto pomoći i koje nas mogu finansijski i na bilo koji drugi način podržati.“
- „Ženska emancipacija počiva na ženskoj solidarnosti.“
- „Svako umrežavanje je dobro i osnažujuće. Povezivanje žena je takođe dobro jer je ženski pogled na umjetnost, stvaralaštvo, kulturu, politiku ili preduzetništvo drugačiji i rjeđe se čuje od dominantno patrijarhalnog.“
- „Platforma za umrežavanje i dijeljenje iskustva može pomoći u prepoznavanju i konkretizaciji teškoća, ponuditi mogućnosti za djelovanje u cilju poboljšanja.“
- „Umrežavanje omogućava bolje međusobno razumijevanje, podsticaj i podršku u sprovođenju kreativnih ideja.“
- „Ja sam sličnu vrstu 'umrežavanja' inicirala na Studijskom programu za engleski jezik i književnost, kroz pozivanje gošći, mojih koleginica iz slične oblasti, na kurs za studente druge godine koji je bio posvećen feminizmu, a ta su gostovanja realizovana kroz predavanja ili radionice koje su održane. Takođe je bilo sličnih poziva za gostovanje na, tada, Filozofskom fakultetu, kao i kroz prevodilački rad koji je bio posvećen autorkama iz oblasti anglo-američke književnosti. Napominjem da je u tim projektima učestvovalo i nekoliko kolega, mojih bivših studenata, pored koleginica koje su bile zastupljene u većem broju.“
- „Zajedničkim radom, fokusom na kvalitetne projekte i razmjenom informacija žene mogu doprinijeti poboljšanju položaja ne samo u sferi kulture već i svim segmentima društva.“
- „Praksa je pokazala da je komunikacija među ženama lakša i efikasnija.“
- „Umrežavanje prije svega može pomoći da kulturne radnice postanu vidljive. Većina kulturnih radnica je sakrivena iza šefova i visoko pozicioniranih muškaraca koji su na čelu organizacija ili institucija.“
- „Čak i ako nisu na čelu, rad organizacije poistovjećuje se sa muškarcima i njihovim uspjehom.“
- „Isključivo rad na umrežavanju žena u kulturi bi obezbijedio bolju vidljivost i skrenuo pažnju na zapostavljene, kvalitetne kadrove, a takođe bi i poslao jasnu poruku o nejednakoj zastupljenosti...“
- „Mislim da relativno ima malo žena za koje se zna i da je potrebno upoznati javnost sa njihovim djelovanjem.“
- „Bitno je da žena radi i poboljša svoj položaj u društvu.“
- „Svakako da je zajedničko djelovanje uslov za vidljiviju ulogu žene u kulturi, a osmišljavanjem zajedničkih projekata može se doći i do značajnije podrške institucija i nezavisnih fondova, a sve u cilju senzibilizacije i osvješćavanja većinski patrijarhalnog javnog mnjenja prema temama koje žene u kulturi pokreću.“

- „Svaka saradnja je poželjna i doprinosi afirmaciji rada i truda pojedinaca, a bolje rezultira saradnjom i grupnim radom. Samo da nije politički uslovljena jer je to najveća prepreka.“
- „Bilo koji korak koji se odnosi na djelovanje i položaj žena u kulturi od velikog je značaja za promjenu...“
- „Grupa je jača od pojedinca.“
- „Mislim da žene brže prihvataju promjene i da su otvorenije za ‘nepoznato’.“
- „Kada djelujemo kao pojedinci vjerovatnoća da nešto promijenimo je mnogo manja nego kada se više ljudi kohezivno zalažu za promjene. To je značajan korak ka napretku.“
- „Mislim da se žene moraju ujediniti kako bismo poboljšale svoj položaj u kulturi, međutim ne treba ograničiti taj angažman samo na žene ako želimo da postignemo ravnopravnost polova i što bolji rezultat.“
- „Umrežavanje i saradnja koncipirani kao bilo kakav oblik formalnog organizovanja sigurno će za rezultat imati veću vidljivost u javnom prostoru, te kao takvi predstavljaju možda jedini način na koji je moguće djelimično uticati na javni diskurs“.
- „Sinergija i solidarnost su od ključnog značaja u svim sferama života, pa tako i u ovoj.“
- „Ovdje ne bih bila isključiva. Mislim da svaka polarizovanost nije štetna/ korisna. Prije bih rekla da je potrebno umrežavanje i saradnja ljudi zajedničkih interesovanja i iz različitih sfera, generalno. Dakle, bez obzira na pol, potrebno je umrežavanje i podrška.“
- „Žene su uspjele da, kao nikad prije, budu na različitim pozicijama u svom sferama rada.“
- „Stereotipi o ženama, kao i o njihovim ulogama su skoro izumrli.“
- „Svak 'svoj posa'.“
- „Za umjetnost je potpuno irelevantno kom polu neko pripada.“
- „Žene su nedovoljno vidljive.“
- „Morale bi se međusobno podsticati i podržavati....“
- „Povezivanje i zajedničko djelovanje mogu poboljšati položaj žena u kulturi.“
- „Zapravo je odgovor i da i ne. Umrežavanje može pomoći u nekim situacijama ali, na drugoj strani, umjetnost nema svrhe ako je u okviru mreže ili zatvorenog kruga niti ima svrhe ako je umjetnik dobio neku beneficiju samo zarad svog pola.“
- „Umrežavanjem i zajedničkim plasmanom u određenom formatu bi se poboljšao uticaj žena kao i njihova vidljivost. Stereotipi sa kojima se suočavamo u 21. vijeku u ovoj poprilično patrijarhalnoj sredini mogu se (za početak) poljuljati jedino ako se djeluje u grupi.“
- „Saradnja i udruživanje su neophodni radi jasnijih koraka u mijenjanju opšte klime.“
- „Dijeljenje iskustava, ideja i resursa trebalo bi da vodi ka osnaživanju djelatnica u kulturi, kao i boljem informisanju društva o značaju i ulozi nezavisne ženske kulturne scene. Ovo bi bilo posebno bitno za mlade žene koje u oblasti kulture žele da grade svoju budućnost.“
- „Donekle da, ali se bez uslova za rad i institucionalne podrške teško umrežavati i udruživati jer sve počiva na entuzijazmu pojedinki koji je promjenljiv i prilično ličan.“
- „Dvouvim se. Više je odgovor Da, nego NE... Mada ima mnogo razloga koji pokazuju da to nije dobro.“
- „Zajedno bismo mogle biti jedne drugima podrška i mogle bismo jedna drugoj biti od velike pomoći.“
- „Žene treba više da saraduju u raznim djelatnostima.“
- „Nikada nije dovoljno akcija koje za cilj imaju veća prava i veću vidljivost žena u javnom prostoru.“
- „Smatram da zajedničkim snagama može mnogo više da se uradi i poboljša položaj žena u sferi kulture.“

- „Svako umrežavanje je nužno.“
- „Udruženo se lakše i brže djeluje“.
- „Stvaranje zajednice poboljšava vidljivost u javnosti.“
- „To je jedini način podizanja svijesti – zajedničko djelovanje.“
- „Umrežavanje aktera u kulturi uopšte je važno. Umrežavanje po rodnoj pripadnosti je potrebno radi jačanja uticaja žena na kreiranje kulturnih strategija ali i zbog jačanja identiteta i vidljivosti ženskog stvaralaštva u polju kulture.“
- „Vjerujem da samo jačanjem svog rodnog identiteta možemo uticati na sve oblasti, pa i kulturu. Gotovo da ne postoji oblast u kojoj nema rodne neravnopravnosti.“
- „Saradnja, pomaganje, uvažavanje, reklamiranje toga što rade...“
- „Istrajnost, predanost i solidarno djelovanje može doprineti poboljšanju položaja žena u kulturi.“

Preporuke za djelovanje i budući rad mreže žena u kulturi:

Preporuke ispitanica kategorisane su s obzirom na različita polja djelovanja na koja se one odnose.

a) Stvaranje novih modela djelovanja i percepcije u odnosu na dosadašnju praksu

- „Žene moraju stvoriti novi model djelovanja, a ne kopirati muške patrijarhalne norme u svom razmišljanju.“
- „Da se zapitaju upravo o ravnopravnosti. Jer ja sebe vidim kao nekog ko se bavi stvaranjem, a ne kao ženu koja se bavi stvaranjem. Dakle, nemam problem zato što sam žena, već zato što sam svjesno izabrala put kojim se ređe ide. Bavim se plemenitim pozivom. A to nikad nije lako, niti prihvaćeno u materijalno ostrašćenom društvu.“
- „Treba sebe shvatiti za ozbiljno i ne odustajati.“
- „Jasno feminističko usmjerenje, solidarnost i aktivizam.“
- „Kvalitetan nastup i nije toliko važno izdvajati posebno ženska djelovanja. Fokus zaista treba biti na kvalitetu, radu na sebi, otvorenosti i dobroti prema svakom čovjeku.“
- „Komunikacija, saradnja, razrada zajedničkih ideja...“
- „Strpljenje, upornost...dobre veze. Kontinuirano finansiranje koje omogućava slobodu...“
- „Jasni ciljevi, žene koje imaju entuzijazma da povuku stvari, praćenje novih trendova, postizanje održivosti i prepoznavanje i poštovanje interesa svih u mreži, a ne umrežavanje radi umrežavanja, nalaženje izvora finansiranja, imati makar jednu osobu koja je potpuno posvećena mreži...“
- „Udruživanje javnog i NVO sektora u organizovanju radionica različitih sadržaja i aktivnosti.“
- „Osnivanje posebnih fondova za realizaciju projekata čiji su autori i konzumenti žene.“
- „Samo umrežavanje je već značajan korak. Upoznavanje šire javnosti sa idejom i namjerama bi bilo korisno ali i inspirativno i podsticajno za mlade žene.“
- „Mreža žena mora cijeniti postignuća, znanje, umijeća, sposobnosti i vještine pojedinih žena i dopustiti im da se pokažu. Ne uslovljavati ih partijskom pripadnošću. Dosadašnje iskustvo pokazuje da napreduju samo članice vladajuće partije.“
- „Istrajnost, upornost i transparentnost...“
- „Upoznavanje svih zaposlenih u sferi kulture sa osnovnim pretpostavkama bilo kakve inicijative koja dolazi spolja, pokušaj da što više novih kulturnih praksi i pristupa dobije prostor u već postojećim ustanovama kulture.“
- „Rad, umrežavanje, obrazovanje...“
- „Savjetujem da se ne odustaje pred preprekama. Nikada nismo bili bliže punoj ravnopravnosti. Najbitnije je raditi sa djecom i podučavati ih o jednakosti između muškaraca i žena, kako bi buduće generacije imale normalne stavove i drugačiju kulturu.“
- „Struka, rad, saradnja...“

- „Projekti vidljivi, opipljivi, sa realnim rezultatima...“
- „Borba za moć, da ne ostane samo na evidentiranju broja žena.“
- „Uspostavljanje buduće saradnje.“
- „Umrežavanje, saradnja, svaka vrsta međusobne podrške...“

b) Osmišljavanje i realizacija različitih obrazovnih programa

- „Radionice...“
- „Djelovati na različite načine, kako je kome draže. Pisati, prevoditi i predavati, to je ono što smatram svojom ulogom u ovom procesu.“
- „Umrežavanje, solidarnost i kontinuirana edukacija.“
- „Mogućnost učestvovanja i doprinosa žena kroz različite projekte bi dovelo do saradnje i umrežavanja... Više prilika za honorarnu zaradu, pored stalnog zaposlenja. Takođe, prilike za unapređenje vještina i znanja, kao i sticanje novih, kroz različite kurseve, seminare, radionice...“
- „Organizovanje predavanja, radionica i sl.“
- „Više komunikacije i više informisanosti; ako je pojedinima dobro i zadovoljne su, ne mora da znači da je to slučaj i sa ostalima. Više radionica, seminara, pa i onih koji uključuju stručnjake sa strane.“
- „Organizovanje konferencija i radionica iz oblasti kulture.“
- „Što više diskusija, radionica, obuka, dešavanja koja ne iziskuju velike novce za prisustvo, dobra promocija i sl.“
- „Edukacija i angažman mladih na polju kulture i stvaralaštva.“
- „Konstantno osnaživanje žena kroz razvoj rodnog identiteta.“
- „Rad na osvješćivanju apsurdnosti rodnih stereotipa u Crnoj Gori.“
- „Ukazivanje na primjere rodne neravnopravnosti...“
- „Ukazivanje na mizoginiju, naročito od strane osviješćenih žena prema domaćicama.“
- „Edukovanje nacije o rodnoj ravnopravnosti kroz više kanala.“

c) Osiguravanje prostora za afirmaciju ženskog stvaralaštva

- „Afirmacija žena u polju kulture i stvaralaštva putem društvenih mreža, kolektivnih izložbi, radionica, sajмова, projekata...“
- „Trebalo bi više medijski ispratiti rad žena u sferi kulture i organizovati više izložbi, koncerata i književnih večeri.“
- „Izvući upravo i one marginalizovane iz mišje rupe i dati im mogućnost da se razvijaju i nesmetano stvaraju. Hrabra je ovo misija jer vrlo često smo svjedoci da kod muškaraca važi onaj nepisan zakon da se međusobno podržavaju, a što se ženske solidarnosti tiče, nju najbolje opisuje ona izreka - Žena je ženi... žena. Ali, sve se to može promijeniti jer Crna Gora ima jako puno kvalitetnih i sposobnih žena.“
- „Prostor za dijeljenje iskustva, predstavljanje pozitivnih praksi u svijetu i okruženju, smjernice za djelovanje u cilju poboljšanja.“
- „Intervjui na YT.“
- „Što više projekata (potencijalno preko finansiranja EU) jer naši neće imati sluha za ovakav rad, a potrebno je da uvide efekat ovog djelovanja.“
- „Uključivanje u razne programe...rad...“

- „Preporuka je stalni rad na saradnji žena iz različitih sfera kulture, otvorenost ka novim organizacijama i zainteresovanim licima koja žele kroz svoj aktivizam, stvaralastvo i istraživanje da daju svoj doprinos većem uticaju žene u kulturi.“
- „Što više različitih aktivnosti koje će biti zanimljive i zapažene tako da ih mediji neće prećutati.“
- „Da sve bude medijski praćeno (socijalne mreže, tv, flajeri.), radionice, kursevi (zbog utroška vremena možda i online kursevi), zajednički događaji na otvorenom, u prirodi i sl.“
- „Stvaranje prostora za rad, informisanje javnosti, afirmisanje umjetnica.“
- „Gorske oči i mi bismo voljele kada bi nas čuli i dalje od Berana, a ovo preko vas je odlična prilika.“
- „Za početak – neko sjedište (kancelarija), dobra kampanja i projekti koji će se baviti otklanjanjem tabu tema. Nažalost, javnost voli intrige.“
- „Predlažem da se počne sa projektom razgovora sa ženama sa nezavisne kulturne scene u svim gradovima Crne Gore. Slušaoci bi bili djelatnici iz institucija kulture, ljudi koji donose odluke. Njihovo bi bilo da slušaju bez komentara i bez obrazloženja zašto je teško ili nemoguće podržati projekte ženske nezavisne kulturne scene. Bila bi to bukvalno ‘slušaonica’ iskustava i ideja djelatnica nezavisne kulturne scene. Razgovori bi bili snimljeni. Njihovom analizom došlo bi se, uz malo volje, do novih, progresivnih ideja.“
- „Inicijative ka lokanoj samoupravi sa konkretnim idejama. Umrežavanje u tom smislu, kako bi zajednički došli do prostora za rad koji je osnovni preduslov za kvalitetno udruživanje.“
- „Više konkursa isključivo za poboljšanje i povećanje vidljivosti žena u kulturi.“

d) Poboljšanje položaja žena uopšte

- „S obzirom da ne vidim diskriminaciju žena u svijetu kulture, ali je ona vidljiva kroz druge sfere, moja je preporuka da se kroz kulturno stvaralaštvo razbijaju patrijarhalne predrasude i rodni stereotipi.“
- „U Crnoj Gori nije dovoljno raditi samo na poboljšanju položaju žena u kulturi, već žena uopšte. Ovo je zemlja u kojoj su žene manje poželjan pol i izložene su diskriminaciji još u prenatalnom dobu (sjetimo se da smo mi država sa ozbiljnim problemom selektivnih abortusa). Žene u kulturi, koje su nerijetko javne ličnosti, mogu iskoristiti svoj položaj, svoje stvaralaštvo i uticaj da kroz edukaciju i zajedničke projekte rade na podizanju svijesti, društvenim promjenama i poboljšanju položaja žena u svim sferama društva.“
- „Ukoliko među ženama postoji razumijevanje, solidarnost i želja da se stvari pokrenu, polje djelovanja je gotovo pa neograničeno.“
- „Opšta preporuka ženama, u svim sferama života, i profesionalnoj i privatnoj, jeste da budemo bolje jedna prema drugoj, uvijek i svuda. Da se trudimo da jedna drugoj ne budemo vuk, već da uvijek budemo solidarne i empatične. Tek kad svaka od nas sopstvenu svijest dovede do tog nivoa, možemo se nadati i ravnopravnosti i uspjehu nezavisno i nesmetano od pola. U međuvremenu, pošto je promjena svijesti proces koji traje više od jedne generacije, da se snalazimo uz pomoć mreža, kružoka i ostalih zatvorenih grupa.“
- „Nadam se da će mreža žena u kulturi poboljšati položaj žena i motivisati javnost i državu da nam pruži veću podršku.“
- „Podizanje svijesti o značaju žena ne samo u domenu kulture, već i u svim drugim sferama“.
- „Formiranje i umrežavanje neformalnih grupa koje djeluju na lokalnom nivou, organizovanje dešavanja koja stavljaju žene i žensko stvaralaštvo u prvi plan, promovisanje i podrška ženskog stvaralaštva.“

II REZULTATI ISTRAŽIVANJA STAVOVA I ISKUSTAVA NVO KOJE DJELUJU U OBLASTI KULTURE I RODNE RAVNOPRAVNOSTI

U okviru drugog segmenta sprovedeno je istraživanje iskustava i potreba sljedećih nezavisnih aktera kulture, to jest nevladinih organizacija koje isključivo ili u određenoj mjeri i povremeno djeluju u polju kulture i rodne ravnopravnosti: NVO Spes, NVO Sofija, Kreativni centar Tivat, NVU Institut za proučavanje i afirmaciju kulturne baštine Crne Gore (IPAK CG), ANIMA Centar za žensko i mirovno obrazovanje Kotor, NVU URBAN NOVA i NVO NOVA Centar za feministicku kulturu. Prema našim saznanjima, postoje još dvije organizacije koje djeluju u ovom polju koje, međutim, nisu odgovorile na upitnik: NVO Ženski glasovi i NVO Ženska soba.

Kada je riječ o stažu organizacija u djelovanju u polju kulture i feminizma, samo jedna organizacija (Anima) djeluje preko 20 godina, tačnije od 1996. Tri organizacije osnovane su 2013. godine, a po jedna 2007, 2017. i 2020. godine.

1. Misija organizacija

Na pitanje da definišu svoju misiju, predstavnice organizacija odgovorile su na sljedeće načine:

- *Realizacija aktivnosti na razvoju i učvršćivanju demokratskih ideja koje afirmišu demokratiju, solidarnost, ljudska prava, kulturni razvoj i socijalnu pravdu; promovisanje i primjena koncepta održivog razvoja kao neophodnog uslova za skladan i sveobuhvatan razvoj cijelog društva; efikasna primjena javnih politika i međunarodno preuzetih obaveza u oblastima zaštite ljudskih prava i sloboda, evropskih integracija i borbi protiv korupcije; unapređenje djelotvornosti provođenja javnih politika, a naročito vezanih za rodnu ravnopravnost i ženska ljudska prava; uključivanje i osnaživanje žena za učešće u društvenim, političkim i ekonomskim procesima; mir i bezbjednost i stvaranje uslova i atmosfere demokratskog, političkog i kulturnog dijaloga koji im doprinose.*
- *Osnaživanje žena i mladih za kulturno stvaralaštvo i umjetničko izražavanje putem drame, muzike, plesa, literarne i likovne umjetnosti i žurnalizma;*
- *Suzbijanje rodni stereotipa, ostvarivanje rodne ravnopravnosti i pluralizacija identitetskog diskursa kroz rodno osjetljive intervencije u kulturi;*
- *Putem kreativno-obrazovnih programa za djecu, mlade i odrasle uticati na razvoj ukupnog kulturnog života u Tivtu; istraživati kulturne potrebe djece, mladih i odraslih o mogućnostima kreativnog stvaralaštva ovih ciljnih grupa u našem društvu; promocija kulture nenasilja, socijalne inkluzije, ravnopravnosti, kao i zdravog i racionalnog odnosa prema okolini putem kreativno-umjetničkog stvaralaštva djece, mladih i odraslih i unapređivanje položaja djece, mladih i odraslih u lokalnim zajednicama i društvu.*
- *Proučavanje, promocija i afirmacija kulturne baštine Crne Gore kroz sinhronu i dijahronu pristupe; afirmacija umjetnika/ca i njihovih projekata, uvažavajući sve njihove različitosti - rodne, identitetske i sve druge.*
- *Stvoriti društvo slobodnih i odgovornih ljudi.*

2. Kultura i rodna ravnopravnost kao jedino polje djelovanja organizacija

Na pitanje „Da li su kultura i rodna ravnopravnost jedino polje vašeg djelovanja?“, četiri organizacije odgovorile su odrično, dok se tri organizacije potvrdile da se bave isključivo kulturom i rodnom ravnopravnošću. Ovaj podatak može biti rezultat izbora predstavnica nevladinih organizacija, ali je također moguće da su, zbog donatorskih prioriteta, neke organizacije morale da prošire fokus svoga djelovanja.

3. Najznačajniji rezultati koje su organizacije osvarile u posljednje tri godine

Na pitanje koje se odnosi na najznačajnije rezultate koji su ostvareni u posljednje tri godine, predstavnice anketiranih organizacija navele su sljedeće:

- *Najznačajniji projekat NVO SPES prethodne tri godine je Žartivizam - ženska akcija kroz umjetnost, sa ciljem da tokom rada sa mladim umjetnicama, studentkinjama fakulteta vizuelnih umjetnosti sa tri crnogorska univerziteta, promislimo o ženskim prostorima u društvu, rodnim stereotipima, prvim ženama umjetnicama od renesanse do danas, nepravednoj poziciji žena/umjetnica kroz istoriju umjetnosti, savremenim umjetničkim teorijama i praksama i da preispitamo poziciju žene u širem društvenom kontekstu.*
- *Žartivizam je mobilisao umjetnice mlađe generacije/studentkinje da kroz zajedničko teorijsko i praktično/ kreativno istraživanje koncipiraju i realizuju murale, odnosno da javne prostore obilježe ženskim građanskim refleksijama. Kao rezultat prethodnog, teorijskog ciklusa kroz rad sa mentorkama, koncipirana su tri murala posvećena poziciji žena u crnogorskom društvu i njihovom uticaju na promjenu društvene paradigme XX vijeka, konkretno dva u Podgorici („Borka“ i „Lično je političko“) i jedan u Bijelom Polju („Žena se ne rađa, ženom se postaje“).*
- *Organizacija festivala „I literatura ima žensko lice“.*
- *Podsticanje razvoja nezavisne kulturne scene organizovanjem različitih sadržaja (koncerata, festivala, radionica); osnaživanje žena kroz umjetničke radionice-vajanje, izradu suvenira, murala itd. korišćenjem savremenih metodologija rada (umjetničke intervencije u neumjetničkim sredinama, life story metodologija itd). Uticali smo na promjenu ideja o važnosti učešća žena u kulturi i umjetnosti, tako što smo inicirale dodjeljivanje prostora za mlade umjetnice u Herceg Novom kroz valorizaciju neiskorišćenih javnih površina i tvrđava koje mogu da budu inspirativan prostor za kreativno djelovanje mladih žena u Herceg Novom. Organizovale smo radionice u zaleđu Herceg Novog kako bismo ukazali na zapuštene seoske cjeline koje mogu da budu dio turističke ponude grada kroz valorizaciju nasljeđa – osmišljavanje i pravljenje suvenira kao turističke ponude grada. Afirmisale smo pojedine umjetnice čiji rad nije dovoljno vidljiv u lokalnoj zajednici oslikavanjem murala i promocijom njihovog rada kroz ovu tehniku zidnog slikarstva;*
- *Učinili smo vidljivim značaj čuvanja, istraživanje i prezentacije ženskog kulturnog nasljeđa kroz niz različitih projekata. Uspjeli smo da okupimo grupu žena koje dijele zajednički interes za rodne intervencije u kulturi i time stvorili bazu za povećanje uticaja na ostale aktere kulture; učinili smo vidljivijim značaj kulture kao polja koje utiče na rodnu ravnopravnost.*
- *2018/19 smo sproveli Kreativni program vaninstitucionalne podrške podržan kroz regionalni program UN-ReLOaD, UNDP-ja i Opštine Tivat kao i nastavak ideje 2019/20 Žensko socijalno preduzetništvo u kulturi koji je podržan kroz isti program.*

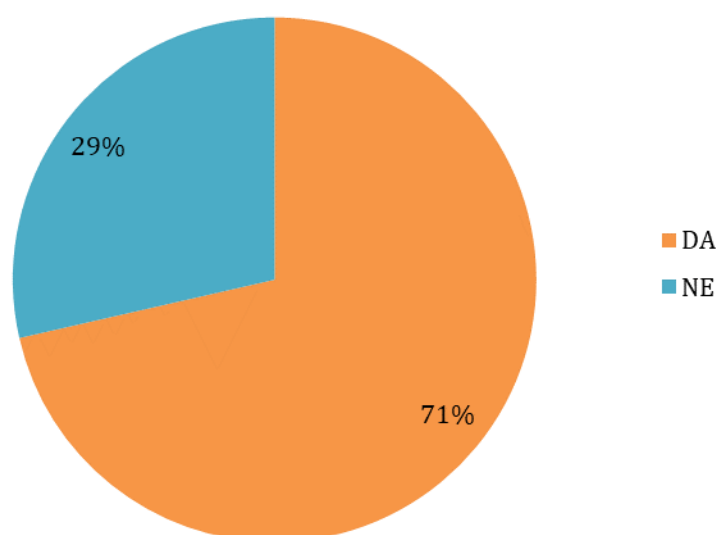
- *Realizovale smo projekat „Žene i književnost u Crnoj Gori“.*
- *Umrežile smo se sa organizacijama koje se bave ženama i kulturom.*

4. Feministička orijentacija organizacije

Na pitanje da li bi svoju organizaciju opisali kao feminističku, predstavnice pet organizacija odgovarile su potvrdno, a dvije odrično.

Odnos odgovora na pitanje o feminističkoj orijentaciji organizacije prikazan je na grafikonu br. 18.

Grafikon 18: Feministička orijentacija organizacije

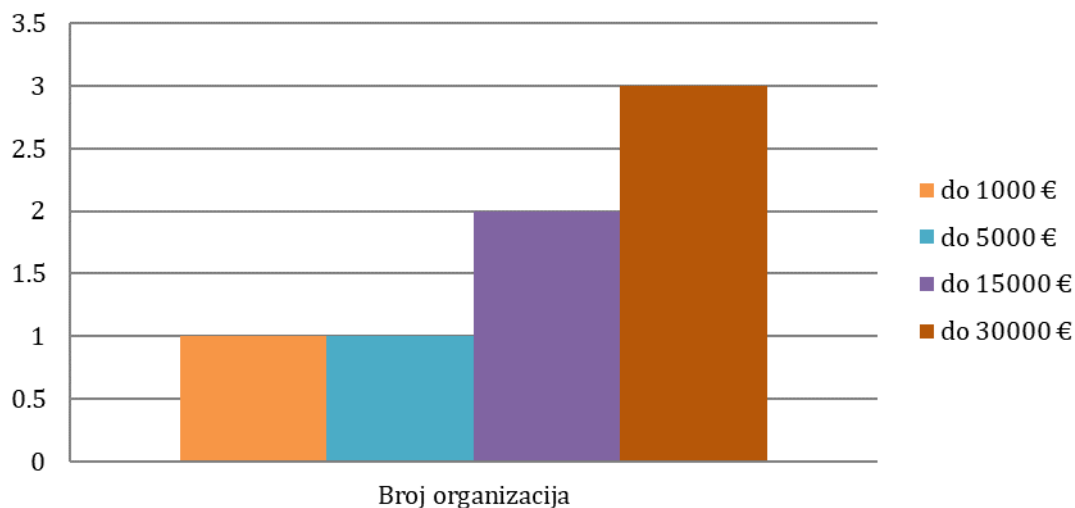

5. Prosječan budžet organizacija u posljednje tri godine

Budžetom manjim od 1000 eura na godišnjem nivou raspolaže jedna organizacija; dvije organizacije ostvaruju prosječan budžet do 15000 eura; a tri do 30000 eura.

Grafikon br. 19. prikazuje prosječan budžet organizacija u posljednje tri godine.

Grafikon 19: Prosječan budžet organizacija u posljednje tri godine

6. Finansiranje organizacija

Dvije organizacije kao značajne donatore navode Ministarstvo kulture Crne Gore kao i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, odnosno Odjeljenje za poslove rodne ravnopravnosti i Fond za manjine.

Jedna organizacija kao značajnu navodi finansijsku podršku Glavnog grada, odnosno Sekretarijata za kulturu.

Tri organizacije kao donatore navode međunarodne organizacije i fondacije koje isključivo pružaju pomoć specifičnim ciljnim grupama (uglavnom ženama, rjeđe mladima).

Jedna organizacija navodi i fondacije i organizacije iz Crne Gore koje kroz programe subgrantinga podržavaju manje organizacije.

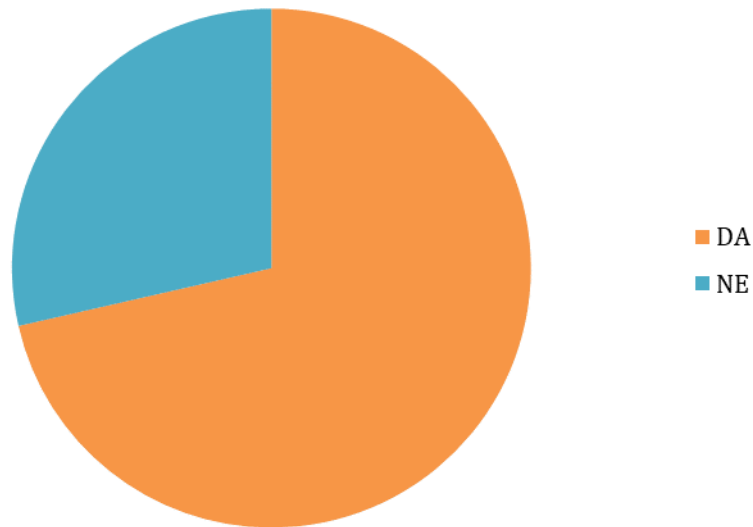
Po jedna organizacija navodi međunarodne donatore kao što su Evropska unija, UNESCO i UNDP kroz programe ReLOaD.

7. Međusobna saradnja organizacija

Na pitanje da li saraduju sa drugim organizacijama koje imaju sličnu misiju (razvoj ženske kulture)?, predstavnice pet organizacija odgovarile su potvrdno, dok dvije organizacije nisu (do sada) saradivale sa srodnim organizacijama.

Grafikon br. 20. prikazuje saradnju sa drugim srodnim organizacijama.

Grafikon 20: Međusobna saradnja oganizacija

Može se primijetiti da organizacije koje su učestvovalе u istraživanju uglavnom međudobno sarađuju. Dvije organizacije imaju iskustvo saradnje sa NVO Expeditio, a po jedna organizacija je sarađivala sa organizacijama iz regiona: BeoArt Contemporary, Voks Femina, Centar za ženske studije Beograd, Crvena Sarajevo, Grad žena Slovenija.

Dvije organizacije do sada nisu imale saradnju sa drugim organizacijama. Njihove odgovore koje prenosimo u celosti:

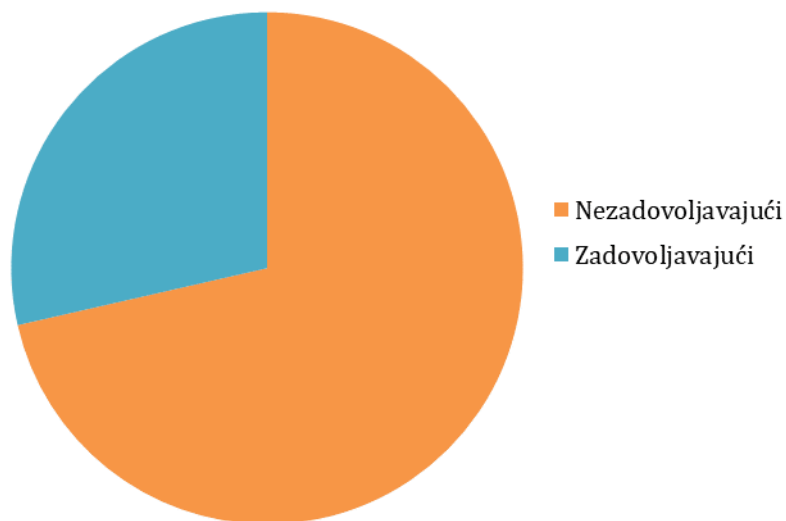
- „Tek smo osnovali NVO i iz tih razloga još uvijek nije došlo do konkretne saradnje.“
- „Ovo je prvi projekat kojim smo se bavili ženom u crnogorskoj kulturi. Vjerujemo da ćemo uspostaviti saradnju sa srodnim organizacijama.“

8. Zadovoljstvo NVO položajem na nezavisnoj kulturnoj sceni

Ispitanice su zamoljene da ocijene svoje zadovoljstvo položajem nezavisnih aktera kulture, pri čemu su im bili ponuđeni sljedeći odgovori: *veoma zadovoljavajuće, zadovoljavajuće, nezadovoljavajuće i veoma nezadovoljavajuće*. Predstavnice pet organizacija su svoj položaj ocijenile kao nezadovoljavajući, dok su predstavnice dvije organizacije svoj položaj opisale kao zadovoljavajući. Može se uočiti da njihovo zadovoljstvo ne zavisi isključivo od finansijske podrške koje su organizacije ostvarile, već ono najviše zavisi od institucionalne i stručne podrške, te osviješćenosti šire javnosti za učestvovanje i dalje razvijanje ovakvih programa.

Na grafikonu br. 21. prikazan je stepen zadovoljstva ispitanica položajem na nezavisnoj sceni.

Grafikon 21: Zadovoljstvo NVO položajem na nezavisnoj kulturnoj sceni

9. Prepreke za djelovanje u polju kulture

Organizacije su bile upitane da navedu ključne prepreke za djelovanje u polju kulture, pri čemu su im bili ponuđeni sljedeći odgovori: *ograničeni međunarodni fondovi za ovu vrstu aktivnosti; nespremnost institucija da podrže inicijative i budu partneri i nedovoljna zainteresovanost kulturnih djelatnica za uključivanje u aktivnosti koje imaju rodni/feministički predznak*. Takođe, postojala je mogućnost da organizacije same navedu ključne prepreke.

Predstavnice dvije organizacije su kao ključne prepreke navele ograničene međunarodne fondove, četiri nespremnost institucija da podrže inicijative i budu partneri, a pet nedovoljnu zainteresovanost kulturnih djelatnica za uključivanje u aktivnosti koje imaju rodni/feministički predznak. Predstavница jedne organizacije je kao prepreku navela i „nedovoljno razumijevanje suštine rodnih intervencija u kulturi od strane svih aktera kulture (nerazumijevanje društvenih i političkih benefita)“.

10. Promjene koje organizacije žele da postignu

Od predstavnica nevladinih organizacija traženo je da definišu koje su to ključne promjene koje žele da postignu svojim zalaganjem. Njihove odgovore prenosimo u cjelosti.

- „Želimo da podstaknemo razvoj kulturnih praksi koje afirmišu rodne, ali i sve druge manjinske kulturne identitete i na taj način utiču na promjenu patrijarhalnog i nacionalističkog diskursa koji prevladava u Crnoj Gori.“
- „Osvješćivanje društva o problemima sa kojima se susreću žene umjetnice; bitnost i vidljivost ženskih prava i kulture; prosvjeta-ženske teme u obrazovnom sistemu Crne Gore; veća zastupljenost u medijskom prostoru žena umjetnica i aktivnosti koje su vezane za tu tematiku; nepomirenost sa marginalizovanja žena u kulturi; upornost u saradnji sa institucijama na lokalnom planu“.
- „Orodnjavanje kulture i poboljšanje alternativne ženske scene, samostalnost i autentičnost“.

- „Razvoj nezavisne umjetničke ženske scene putem prezentacije savremenih umjetničkih praksi; saradnjom sa srodnim organizacijama iz regiona i šire“.
- „Veća vidljivost žena u kulturi“.
- „Zapošljavanje žena kroz socijalno preduzetništvo u kulturi; omogućavanje prostora za rad i izlagačku djelatnost u zajednici Donja Lastva; zaštita kulturnog dobra bivše kafe - galerije 'Mar-Mar' kroz lokalnu inicijativu preduzetničkog djelovanja 'Mare Mare' čiji su pokretači uglavnom žene.“
- „Veća vidljivost žena ne samo u književnosti već i u svim umjetnostima i shodno tome njihov unaprijeđen status i potpuna ostvarenost njihovih prava.“

III ZAKLJUČNA ANALIZA

1. Zaključna analiza rezultata istraživanja stavova o položaju i potrebama žena

U istraživanju su učestvovala 63 žene starosti od 20. do 62 godine, iz 9 crnogorskih opština, uglavnom visoke stručne spreme, odnosno akademskog zvanja. Iako visoko obrazovane i profesionalno kvalifikovane za rad na različitim pozicijama u polju kulture i umjetnosti, tek nešto malo više od polovine ispitanica bile su stalno zaposlene. Žene sa profesionalnim kvalifikacijama za rad u kulturi i umjetnosti uglavnom stalno zaposlenje nalaze u prosvjeti. Nezaposlene žene prihode ostvaruju uglavnom kroz samozapošljavanje. Polovina od ukupnog broja ispitanica volontiraju ili negdje rade pro bono. Njih 33 su u nekoj vrsti partnerske veze, odnosno braku. Svojom finansijskom situacijom nije zadovoljno ili je potpuno nezadovoljno 38 žena. Najveći broj žena se stručno usavršavaju pohađajući stručne konferencije, seminare, okrugle stolove itd. najmanje dva puta godišnje. Više od dvije trećine ispitanica nisu politički aktivne. Kao polje svog djelovanja i doprinosa u kulturi ispitanice najčešće navode umjetničko - izvođačke kulturne prakse, zatim civilni aktivizam, medije, očuvanja baštine i arhitekturu, kreativne industrije, naučno- istraživački rad, kao i tradicionalne djelatnosti kulture, ali i učešće u kreiranju strateških planova i programa u kulturi i u projektima prekogranične saradnje u kulturi, rad u porodičnoj galeriji i rad sa djecom i omladinom kroz umjetničke forme.

Kao glavne prepreke koje ometaju njihovo djelovanje u polju kulture ispitanice najčešće navode finansijske razloge. Neke navode i odsustvo institucionalne podrške, normativnog okvira i adekvatne javne politike, kao i odsustvo podrške (stručne i šire javnosti), ali i nedovoljno razvijenu publiku smatraju važnom preprekom. Neke ispitanice kao prepreku navode i nepostojanje prostora (fizičkog i medijskog) za rad, dok neke smatraju da je i odsustvo kolegijalnosti i solidarnosti prepreka za aktivnije djelovanje u kulturi. Skoro jedna trećina ispitanica patrijarhalno shvatanje i sveprisutne rodne stereotipe smatraju najvećom preprekom za veće učešće žena u kulturi. Takođe, Ispitanice identifikuju i *sindrom sagorelosti* kao važnu prepreku.

Skoro sve ispitanice smatraju da umrežavanje i saradnja žena koje djeluju u kulturi može dovesti do poboljšanja položaja žena u sferi kulture, povećanja njihove vidljivosti i uticaja.

Kada je riječ o prikupljenim informacijama putem upitnika kojim su ispitivani stavovi o položaju i potrebama žena u kulturi, bilo da su one kulturne radnice u nekim od ustanova kulture ili da djeluju kao nezavisne akterke, mogu se izdvojiti slijedeći zaključci:

- U principu, žene na nezavisnoj kulturnoj sceni predstavljaju malu, ali aktivnu i rodno osviješćenu ciljnu grupu. Iako više od polovine žena svoju profesiju i dalje iskazuju u muškom rodu (što ne ide

u prilog zalaganju za vidljivost žena u različitim djelatnostima, u ovom slučaju u polju kulture i umjetnosti), njihovi ostali odgovori (pogotovo na pitanja otvorenog tipa) pokazuju visoku rodnu osvješćenost.

- Kada je riječ o aktivnom učešću žena i javnom djelovanju, opet nailazimo na kontradiktornosti. Najveći broj žena koje su učestvovala u istraživanju djeluju javno. Ipak, one svoje djelovanje ne dovode u vezu sa političnošću jer na taj način žele da se ograde od djelovanja političkih partija. Kroz analizu odgovora postaje jasno da je ženama potrebno dodatno ohrabrenje za javno (političko) djelovanje. Mnoge od žena upravo odsustvo ovakvog javnog djelovanja žena vide kao glavni uzrok ukorijenjenih patrijarhalnih vrijednosti u kulturi i ostalim segmentima društvenog života. Mnoge osjećaju jasnu potrebu za razgraničavanjem pojmova kulturnih politika (u ovakvom konceptu postaje smisleno ohrabrivanje žena za aktivno učešće u osmišljavanju strategija i programa kulture na lokalnom i nacionalnom nivou) i politike (stranačke), tj politikanstva u kulturi kao pojave na koju treba ukazivati i protiv koje se treba boriti.
- Iz slobodnih odgovora se može zaključiti da žene nisu zadovoljne samom pukom prisutnošću roda u polju kulture i umjetnosti. Jasno je da u i institucijama kulture žene rade u najvećem broju. Ipak, na tzv. pozicijama moći (kako u društvu u cijelini, tako i u institucijama kulture), odnosno na upravljačkim ili pozicijama donošenja odluka, uglavnom su osobe čija se poimanja kulture (i ne samo kulture), nažalost, često utapaju u rodne stereotipe, nezavisno da li se radi o muškarcu ili ženi. Pojedine ispitanice koje su učestvovala u našem istraživanju na lijep način su uspjele tu problematiku da formulišu u slobodnim odgovorima, dok su druge svojim ostalim odgovorima, uputile na ovakav zaključak.
- I pored objektivnih prepreka (odsustvo finansijske, institucionalne i stručne podrške, nerazvijenost publike i velike nezaposlenosti stručnih žena), žene su i dalje motivisane za svoj rad, razvoj i stvaralaštvo.
- Žene koje su učestvovala u istraživanju imaju ideje kako da unaprijede svoje djelovanje kroz nezavisnu kulturnu scenu i povećaju svoju vidljivost i afirmišu se. Polje nezavisne kulture sagledavaju kao polje donekle slobodno od različitih patrijarhalnih uticaja, odnosno kao prostor koji pruža mogućnost za ostvarivanje rodne ravnopravnosti i koji najprije može inicirati promjene i u ostalim djelovima društva. Ovakav zaključak potkrepljuju mnoge preporuke koje su putem upitnika od strane žena prikupljene.
- Potrebno je obezbijediti različite prostore (fizičke, medijske, programske) koji bi pomogli da se gore navedene ideje realizuju. Jedan od načina obezbjeđivanja prostora je ohrabrivanje žena za djelovanje preko uspostavljene ženske mreže u kulturi. Različiti odgovori upućuju na to da žene ovakav vid udruživanja vide kao šansu za zajedničko djelovanje, međusobno podsticanje, razmjenu i partnerstvo. Mlađim umjetnicama i kulturnim radnicama ženska mreža biti početna stanica gdje se mogu snabdjeti podrškom i iskustvom ostalih članica. Ženama koje već dugo djeluju u kulturi mreža može biti sigurna oaza i prostor za neku novu inspiraciju.

2. Zaključna analiza istraživanja stavova i iskustava NVO koje djeluju u oblasti kulture i rodne ravnopravnosti

U okviru drugog segmenta sprovedeno je istraživanje iskustava i potreba sljedećih nezavisnih aktera kulture, to jest sedam nevladinih organizacija koje isključivo ili u određenoj mjeri i povremeno djeluju u

polju kulture i rodne ravnopravnosti. Ove organizacije imaju staž u djelovanju u polju kulture i feminizma, od jedne do 20 godina.

Njihove misije uglavnom se odnose na: kulturni razvoj; razvoj demokratije i socijalne pravde; efikasnu primjenu javnih politika; uključivanje i osnaživanje žena za učešće u društvenim, političkim i ekonomskim procesima; mir i bezbjednost; suzbijanje rodni stereotipa; pluralizaciju identitetskog diskursa kroz rodno osjetljive intervencije u kulturi; istraživanje kulturnih potreba žena; promociju kulture nenasilja i socijalne inkluzije; afirmacija umjetnika/ca i njihovih projekata; proučavanje, promociju i afirmaciju kulturne baštine; stvaranje društva slobodnih i odgovornih ljudi.

Tri organizacije se bave isključivo kulturom i rodnom ravnopravnošću. Predstavnice pet organizacija svoju organizaciju opisuju kao feminističku.

S obzirom na godine djelovanja organizacija, njihovi godišnji budžeti iznose od 1000 do 30000 eura.

Organizacije kao donatore navode Ministarstvo kulture Crne Gore kao i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, odnosno Odjeljenje za poslove rodne ravnopravnosti i Fond za manjine, Glavni grad, odnosno Sekretarijat za kulturu, zatim međunarodne organizacije i fondacije koje isključivo pružaju pomoć specifičnim ciljnim grupama (uglavnom ženama, rjeđe mladima), kao i fondacije i organizacije iz Crne Gore koje kroz programe subgrantinga podržavaju manje organizacije.

Organizacija navode i međunarodne donatore kao što su Evropska unija, UNESCO i UNDP kroz programe ReLOaD.

Uglavnom sve organizacije sarađuju sa drugim organizacijama koje imaju sličnu misiju (razvoj ženske kulture).

Najveći broj organizacija su svoj položaj nezavisnih aktera kulture ocjenjuju kao nezadovoljavajući.

Kao ključne prepreke predstavnice organizacija navele su: ograničene međunarodne fondove, nespremnost institucija da podrže inicijative i budu partneri, kao i nedovoljnu zainteresovanost kulturnih djelatnica za uključivanje u aktivnosti koje imaju rodni/feministički predznak. Predstavnica jedne organizacije je kao prepreku navela i „nedovoljno razumijevanje suštine rodni intervencija u kulturi od strane svih aktera kulture (nerazumijevanje društvenih i političkih benefita)“.

Uprkos ne tako sjajnim uslovima i navedenim preprekama, organizacije koje djeluju u oblasti kulture i rodne ravnopravnosti, u skladu sa svojim misijama nalaze snage za dalje djelovanje i mjenjanje svog okruženja u cilju postizanja željenih promjena.

Te željene promjene se mogu ukratko svesti na osiguravanje veće vidljivosti žena, odnosno smanjivanje marginalizovanja žena i ostalih manjina; orodnjavanje kulture i osnaživanje alternativne/ nezavisne/ samostalne/ autentične ženske scene; osiguravanje šansi za saradnju i solidarnost; zapošljavanje žena kroz socijalno preduzetništvo u kulturi i uopšteno razvoj kulturnih praksi koje afirmišu rodne, ali i sve druge manjinske kulturne identitete i na taj način utiču na promjenu patrijarhalnog i nacionalističkog diskursa.

Istraživanje i analiza:
Senka Domović Bulut